

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΤΟ ΚΥΡΟΣ

ΚΑΙ Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΕΙΣ ΕΚΑΣΤΟΝ ΕΙΔΟΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

Εἰς πᾶσαν γνῶσιν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ τὸ κατηγόρημα ἀληθίης ή ψευδῆς. Διὰ τοῦτο παράλληλος πρὸς τὸν καθιορισμὸν τῆς ἐννοίας καὶ τῶν εἰδῶν τῆς γνώσεως εἶναι καὶ η προσπάθεια τῆς διακρίσεως τῆς ἀληθύουσας ἀπὸ τὴν ψευδῆ γνῶσιν. Ἡδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα η ἀλήθεια μυθιλογεῖται ὡς τροφὸς τοῦ ἀπόλλωνος καὶ μήτηρ τῆς ἀρετῆς (τελειότητος), διότι πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα γνῶσις νοεῖται, ὅτι δέον νὰ φέρῃ τὰ χαρακτηριστικά της. Ἡ ὑποστασίωσίς της αὗτη ἐγέννησε τὴν πίστιν, οἵτις καταύλοιπα καὶ σήμερον ἀπέμειναν, ὅτι η ἀλήθεια γενικῶς εἶναι μία ὄντότης κεκαλυμμένη, οἵτις ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς ἐρεύνης.

Ο Πλάτων πρῶτος διασαφεῖ, ὅτι η ἀλήθεια εἶναι ἴδιότητα τῶν κοίσεων καὶ ὅτι «λόγος εἴη ἀν ἀληθής, δὲ ψευδής»⁽¹⁾. Ετι μάρτιβέστερον ὁ ἀριστοτέλης διοίζει τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος λέγων, ὅτι «τὸ μὲν λέγειν τὸ δὲ μὴ εἶναι οὐ τὸ μὴ δὲ εἶναι ψεῦδος, τὸ δὲ τὸ δὲ εἶναι καὶ τὸ μὴ δὲ μὴ εἶναι ἀληθές»⁽²⁾. Υπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς γνώμης ταύτης τοῦ ἀριστοτέλους διετυπώθη κατόπιν παρὰ τῶν Σχολαστικῶν δὲ καὶ σήμερον διαδεδομένος δρισμός, καθ' ὃν ἀλήθεια εἶναι η συμφωνία τῶν ἰδεῶν μας πρὸς τὰ πράγματα (veritas est adaequatio rei et intellectus).

Ο δρισμὸς οὗτος προϋποθέτει τὰ ἔξης στοιχεῖα:

1. Τὸ γνωστέον ἀντικείμενον.

(1) Πλάτωνος Κρατύλος 385 Β.

(2) Ἀριστοτέλος Μετὰ τὰ Φυσικά Γ' 1011 β 26 - 28.

2. Τὸ γνωθῆζον ὑποκείμενον.
3. Τὴν δρυθὴν ἔξεικόνισιν τοῦ ἀντικειμένου ἐν τῷ ὑποκειμένῳ.
4. Τὴν γνῶσιν περὶ τῆς δρυθῆς ἔξεικονίσεως.

Τὸ δὲ βάρος τῆς ἐννοίας ἀλήθεια πάπτει συνήθως ἐπὶ τοῦ τετάρτου στοιχείου, τῆς δρυθῆς ἔξεικονίσεως.

³Ἐξεταζοντες ἐγνύτεον τὸν δρισμὸν τοῦτον ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἔντονα;

‘Ο δρος συμφωνία δὲν εἶναι ὁ δρυθός, διότι πῶς δίνανται νὰ συμφωνεῖν μεταξὺ των δύο ἐτερογενῆ στοιχεῖα, μία ίδεα, ήτις εἶναι ἐν σύμβολον, καὶ ἐν πρᾶγμα, ὅπερ εἶναι μία φυσικὴ ὀντότης; ‘Ἄρα πρέπει νὰ διμιλῶμεν οὐχὶ περὶ συμφωνίας, ἀλλὰ περὶ ἀντιστοιχίας τῶν ίδεων μας πρὸς τὰ πράγματα. ‘Αλλὰ καὶ μέτὰ τὴν διόρθωσιν ταύτην δέοντα παρατηρηθῆ, ὅτι πᾶν ἀντικείμενον δὲν ὑπάρχει δι’ ίμᾶς, εἰμὶ μόνον, ἐὰν παρασταθῇ εἰς τὴν νόησιν. ‘Ἐπομένως δὲν συγχρίνομεν τὴν ίδεαν τῆς δροίας ἐλέγχομεν τὴν ἀντιστοιχίαν μὲ τὸ ἀντικείμενον αὐτὸ τοῦτο, ἀλλὰ μὲ ἄλλην πάλιν ίδεαν τοῦ ἀντικειμένου. Τὸ πνεῦμα μας δηλαδὴ ἀνακαλύπτει τὴν ἀλήθειαν χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ ἐαυτοῦ. ‘Ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει ἡ ἀλήθεια οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ συμφωνία τῆς νοῆσεως μὲ τὸν ἐαυτόν της.

Αἱ ὁδοὶ ἀνω δυσχέρειαι ἥγανον τοὺς δροῖοντας τὴν γνῶσιν ὃς συμβολισμὸν νὰ διδάξουν, ὅτι ἀλήθεια εἴται τὸ μονοσήμαντον τοῦ συμβολισμοῦ. ‘Ἐκαστον σύμβολον, λέγουν, σκοπὸν ἔχει νὰ εἶναι ἀντιπρόσωπος τοῦ συμβολιζομένου. Δηλαδὴ νὰ ἐκπροσωπῇ τὴν θέσιν του ὑπὸ οἷς ὀνδήποτε ἔποιφιν. ‘Αντὶ νὰ μεταχειριζόμεθα τὰ ίδια τὰ ἀντικείμενα κατὰ τὴν διάκρισίν των ἀπ’ ἄλληλων καὶ τὸν καθηρισμὸν τῶν σχέσεών των, θέτομεν εἰς τὴν θέσιν των σύμβολα, τὰ δροῖα δυνάμεθα νὰ μεταχειριζόμεθα εὐκολώτερον. Μόνον σύμβολα τῶν πραγμάτων καὶ τῶν σχέσεών των ἔχομεν κατὰ τὴν γνῶσιν καὶ οὐχὶ ἀντίγραφα τούτων. Αἱ ἐννοιαὶ δὲν εἶναι ἀντίγραφα τῶν ἀντικειμένων, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ἐν ἀντικείμενον ἰσοδύναμον πρὸς τὴν γενικὴν ἐννοιαν ἀνθρωπος, διότι ὁ ἀνθρωπος ποὺ θὰ ἥτο τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς δὲν θὰ ἥτο οὔτε μέγας, οὔτε μικρός, οὔτε παχύς, οὔτε ἀδύνατος, οὔτε λευκός, οὔτε μέλας, οὔτε ἀνήρ, οὔτε γυνή, οὔτε νέος, οὔτε γέρων, ἀλλ’ ἐν τῇ πραγματικότητι δλα αὐτὰ καὶ τίποτε ἀπὸ αὐτά. ‘Ἐπίσης αἱ σχέσεις μεταξὺ ἐννοιῶν, αἱ συμβολιζόμεναι διὰ κρίσεων δὲν εἶναι ἵσται μὲ τὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων. Εἰς τὰ πράγματα ἐπὶ παραδείγματι ἔχομεν τοπικὰ καὶ χρονικὰ στοιχεῖα, τὰ δροῖα δὲν ἔχομεν εἰς τὴν συμβολι-

ζουσαν αὐτά. Μία κρίσις είναι τόσον όλιγον ἀντίγραφον τῆς εἰκονιζό-
ζομένης σχέσεως, ὅσον τὸ μουσικὸν σημεῖον είναι ἡ εἰκὼν τοῦ ἥχου.
Ἄπαραιτητος προϋπόθεσις δι' ἑκαστον σύμβολον πράγματος ἢ σχέσεως
είναι νὰ ἔχῃ μίαν ὠρισμένη σημασίαν, τὸ μονοσήμαντον (*Eindeutigkeit*).
Ἄληθης είναι μία κρίσις, ἢ δποία ἔκφραζει μονοσημάντως ἐν
γεγονός. Ψευδῆς είναι ἐκείνη ποὺ ἔχει πολλὰς σημασίας συμβολισμοῦ.
Π.χ. ψευδῆς είναι ἡ κρίσις, φωτεινὴ ἀκτὶς είναι ἐν ωρῇ ταχέως κι-
νουμένων σωματίων (ἢ πρότασις αὕτη ἀντιστοιχεῖ ὡς γνωστὸν πρὸς
τὴν θεωρίαν τῆς ἐκπομπῆς τοῦ Νεύτωνος). Ἡ κρίσις πύτη ὅμως δὲν
ἔχει μίαν μόνην σημασίαν, ἀλλ' εἰς αὐτὴν ὑπάγονται δύο τάξεις γεγο-
νότων, πρῶτον τὰ γεγονότα εἰς τὰ δποῖα πράγματι πρόκειται διὰ κινού-
μενα σωμάτια, ὅπως π.χ. αἱ καθοδικαὶ ἀκτῖνες καὶ δεύτερον τὰ γεγο-
νότα τῆς διαδόσεως τοῦ φωτός⁽¹⁾.

Ἡ ἀλήθεια κατὰ τὸν ὄρισμὸν τοῦτον είναι κάτι προσιδιάζον μό-
νον εἰς τὰς κρίσεις. Μόνον περὶ κρίσεων δυνάμεια νὰ ἀποφανθῶμεν,
ὅτι είναι ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς. Εἰκόνες ἐμφανιζόμεναι μεμονωμένως εἰς
τὴν νύησιν οὔτε ἀληθεῖς είναι, οὔτε ψευδεῖς. Ἀλήθεια καὶ πλάνη
ἐμφανίζονται, ὅταν ἐγκαθιστῶμεν μίαν σχέσιν μεταξὺ τῶν συμβόλων
τῶν πραγμάτων. Ἡ κρίσις δὲν είναι ἀπλῶς ἐν σύμβολον, ἀλλὰ συγχρό-
νως δι' αὐτῆς παρέχεται εἰς γαρακτηρισμός. Νοεῖται, ὅτι μία διάταξις
ὑπάρχει πραγματικῶς. Ὅταν προφέρω τὴν λέξιν «ῦδωρ» καὶ ἀναπολῶ
τὴν πιφίστασιν τοῦ ὕδατος πρὸς ἀντιπροσώπευσιν τῆς ἔννοίας, τότε
δὲν πρόκειται περὶ ἀληθείας ἢ ψεύδους, περὶ μονοσημάντου ἢ πολυση-
μάντου. Ἐὰν ὅμως κατὰ τὴν προφορὰν τῆς λέξεως δεικνύω ἐν ἀχρούν
ὑγρόν, τότε ἡ πρᾶξις μου είναι ἵσοδύναμος μὲ μίαν κρίσιν. Φανερώνω
δι' αὐτοῦ, ὅτι θέλω νὰ ἐκτελέσω μίαν κατάταξιν καὶ αὕτη δύναται νὰ
είναι ἀληθῆς ἢ ψευδῆς.

Κρίνοντες τὸν ὄρισμὸν τοῦτον ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ
ἕξης :

Ίδανικὸν τῶν θεωρούντων τὴν γνῶσιν ὡς συμβολισμὸν είναι ἡ
διὰ μαθηματικῶν ποσῶν παράστασις πάσης ποιότητος. Κατ' αὐτὸν τὸ
ἔρυθρὸν χρῶμα είναι φωτεινὰ κύματα ἔχοντα συχνότητα μὲν 400 δισε-
κατομμυρίων κυμάτων κατὰ δευτερόλεπτον, μῆκος δὲ κύματος 760 ἑκα-
τομμυριοστῶν τοῦ χιλιοστομέτρου. Ἡ παράστασις διὰ τῶν συμβόλων
τούτων είναι βεβαίως μονοσήμαντος. Είναι ὅμως ἔρυθρὸν φῶς μόνον

(1) Schliek M., op. cit. S. 57.

τὰ σύμβολα ταῦτα; Ὁ ἐκ γενετῆς τυφλὸς τὰ ἐννοεῖ ἀκριβῶς. Ἐγειρόμως ἀρά γε τὴν ἀληθῆ ἀντίληψιν περὶ φωτός;

Ἄναγκη ἀκόμη νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ Ἰδέα τὴν ὄποιαν σχηματίζομεν περὶ ἑκάστου πράγματος δλονὲν πλουτίζεται, χωρὶς νὰ ἀντικαθίστανται δλα τὰ στοιχεῖα τῶν προιηγηθέντων συμβολισμῶν. Ἐπίσης μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀληθείας συνυπάρχει ὁ ἀγὼν τοῦ ἐλέγχου πάσης Ἰδέας περὶ πραγμάτων καὶ πάντὸς συμβολισμοῦ, μήπως εἰναι ἐσφαλμένος, ὡς καὶ ἡ προσπάθεια ἀνατροπῆς της ἀπὸ αὐτὸν τὸν Ἰδιον τὸν διατυποῦντα τὴν Ἰδέαν. Μόνον ἐὰν ἀντέχῃ εἰς δλας τὰς προσπαθείας ταύταις ἀνατροπῆς της, γίνεται δεκτὴ μία Ἰδέα περὶ πραγμάτων καὶ σχέσεων ὡς ἐκφράζουσα τὴν πραγματικότητα.

Λίγανωτέρω παρατηρηθεῖσαι ἐλλείφεις παράτοιναν πολλοὺς νὰ προτείνουν ὡς δοισμὸν συμπληροῦντα τὰς ὡς ἄνω ἀτελείας τὸν ἔξης. Ἀλήθεια εἶναι ἡ κατὰ τὸ δυνατὸν μεγίστη καὶ καλῶς ἡλεγμένη προσέγγισις τῆς Ἰδέας πρὸς τὴν πραγματικότητα.

Ὑπὸ τὴν πληρεστέραν του ταύτην μορφὴν ὁ δοισμὸς οὗτος τῆς ἀληθείας πάλιν δὲν ἐπαρκεῖ, ἵνα ἀποδώσῃ τὸ δλον πλάτος τῆς ἐννοίας. Ἡ προσέγγισις τῆς Ἰδέας πρὸς τὴν πραγματικότητα ἀποδίδει τὴν ἔννοιαν τῆς ἀληθείας προκειμένου περὶ γνώσεως πραγμάτων καὶ γεγονότων ἔξω ἡμῶν ὑπαυχόντων. Ὡς κατεδείξαμεν δμως, πλὴν τῆς γνώσεως πραγμάτων ἔχομεν καὶ ἄλλα εἴδη γνώσεως. Ἀληθὲς καὶ ψευδὲς ἔχει ἄλλο νόημα διὰ τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ ἄλλο διὰ τὰ πνευματικά. Ἐχομεν προτάσεις τῆς ἡθικῆς, τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας, τῶν ὄποιων ἡ ἀλήθεια δὲν κυροῦται διὰ τοῦ ἐλέγχου τῆς ἀντιστοιχίας καὶ τοῦ μονοστιμάντου, ἀλλὰ συλλαμβάνεται διὰ μιᾶς πηγαίας γνωστικῆς προέξεως. Ἡ ἐγγύησις εἰς αὐτὰς δὲν προέρχεται ἔξωθεν, ἀλλ' ἐσωθεν. Ἡδη δ Ἄριστος τέλης τὴν ἀλήθειαν τῶν ἡθικῶν ἀρχῶν ἔξαρτῷ ἀπὸ τὸν δομὸν λόγον⁽¹⁾ καὶ τὴν κρίσιν τοῦ φρονήμου, τελονμένην ὑπὸ τὴν εὐθύνην ἔκεινου. Αὐτὸς θὰ δρίσῃ, λέγει, ἐσωθεν, ποὺ ἔγκειται ἑκάστοτε ἡ μεσότης⁽²⁾. Ὁ Χριστός, ὅταν ἡρωτήθη ὑπὸ τοῦ Πιλάτου «τὶ ἐστὶν ἀλήθεια», δὲν ἀπήντησεν⁽³⁾, διότι ἀκριβῶς ἔβλεπεν, δτι ὁ Πιλάτος δὲν εἶχε τὴν ἐσωτερικὴν ἴκανότητα νὰ ἐννοήσῃ τὶ εἰναι ἀλήθεια. Ἐπειτα ἔχομεν ἀρχὰς καὶ ἀξιώματα (λογικά, γεωμετρικά) ἀμέσως ἀποδεκτὰ ὡς

(1) Ἄριστος τέλος ἡθικὰ Νικομάχεια Z, 1138 β 20, B 1107 α 1.

(2) Αὐτόθι B 1106 β 36.

(3) Ιωάννος ιθ'. 38.

ἀληθῆ. Προσέτι κατὰ τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως ἐργαζόμενα ἀποδεχόμενοι σιωπηρῶς διαφόρους προϋποθέσεις, ὅπως εἶναι ἡ ὑπαρξίας εἰς τὴν φύσιν νομιοτελείας καὶ διμοιομορφίας, δυνάμει τῆς δποίας ἐξ ἐνὸς ἀριθμοῦ περιπτώσεων φθάνομεν εἰς ἐπαγωγὴς καὶ γενικεύσεις, ὃς καὶ ἡ πίστις εἰς τὴν λογικότητα τῆς πραγματικότητος. Δέον ἀκόμη νὰ τονισθῇ, ὅτι τὴν ὑπαρξίαν ἢ μὴ τῆς ἀντιστοιχίας τὴν ἐνορᾶ ἡ βαθυτέψα γνωστική μιας δύναμις, ἢ δποία δὲν εἶναι ἀπλοῦς καταγραφεὺς εἰκόνων, ἀλλὰ καὶ διαμορφωτής τῶν δεδομένων τῶν αἰσθήσεων.

"**Ηδη δὲ Leibniz** διαβλέπων, ὅτι καὶ ὁ Ἐμπειρισμὸς καὶ ὁ Ὁρθολογισμὸς εἶναι μονομερεῖς ἀντιλήψεις περὶ γνώσεως, διετύπωσε τὴν γνῶμην, ὅτι ἔχομεν ἀληθείας κατὰ συμβεβηκός (verités de fait) καὶ ἀληθείας λογικάς (verités de raison). Λί πρῶται ἴσχύουσι κατὰ τὸν νόμον τοῦ ἀποχρῶντος λόγου καὶ ἔχουσι τὴν ἐγγύησιν τοῦ κύρους των ἔκτος ἑαυτῶν, ἐνῷ αἱ δεύτεραι ἴσχύουσι κατὰ τὸ ἀξιωμα τῆς ἀντιφάσεως καὶ ἔχουσι τὴν ἐγγύησιν τοῦ κύρους των ἐν ἑαυταῖς, ὅπως π.χ. αἱ μαθηματικαὶ ἀλήθειαι. Αἱ κατὰ συμβεβηκός ἀλήθειαι εἶναι τυχαῖαι καὶ ἡτο δυνατὸν νὰ νοηθῇ καὶ τὸ ἀντίθετόν των. Αἱ λογικαὶ ἀλήθειαι, ἀποτελοῦσαι τὰς ὄντολογικὰς ἀρχάς, εἶναι αἰώνιοι καὶ δὲν δύναται νὰ νοηθῇ τὸ ἀντίθετόν των. Εἰς τὰς δύο ταύτας κατηγορίας ἀληθειῶν τοῦ Leibniz εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν τὴν κατηγορίαν τῶν ἀξιολογικῶν ἀληθειῶν (verités de valeur). Αὗται νοοῦνται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἔσωθεν καὶ ἀποτελοῦσι τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Τὸ δρυὸν καὶ τὸ ἐσφαλμένον ἔχει ἄλλο νόημα διὰ τὴν σφαῖραν τῶν φυσικῶν πραγμάτων, διὰ τὴν σφαῖραν τοῦ ἀγαθοῦ, διὰ τὴν σφαῖραν τοῦ ὕραίου, διὰ τὴν σφαῖραν τοῦ Ἱεροῦ. Ἔχομεν φυσικὰς ἀληθείας (τὰ σώματα ἀφιέμενα πίπτουν, ἀκτῖνες προσπίπτουσαι εἰς ἀμφίκυρτον φακὸν διαθίλωνται καὶ ἐνοῦνται), μαθηματικὰς ἀληθείας ($2 \times 2 = 4$, τὸ ἀθροισμα τῶν τριῶν γωνιῶν ἐνὸς τριγώνου ἴσοῦται μὲ δύο δρυθὰς) καὶ ἀξιολογικὰς ἀληθείας (ὅτι θέλεις νὰ σοῦ κάμουν κάμε καὶ σύ, δ ἀλτρουΐσμος εἶναι ἀνώτερος τοῦ ἐγωΐσμοῦ, ἡ ἀρμονία, ἡ εὐρυθμία καὶ ἡ συμμετρία ὕραιότεραι ἀπὸ τὴν δυσαρμονίαν, ἀρρυθμίαν καὶ ἀσυμμετρίαν).

"Αρα ἡ ἀλήθεια εἶναι γνώρισμα ἀναφερόμενον εἰς ὅλα τὰ εἴδη γνώσεως. Αὕτη χαρακτηρίζει τὸν τρόπον ἀπόδοσεως καὶ τοῦ πραγματικῶς ὑπάρχοντος καὶ τοῦ νοητικῶς ὁρθοῦ καὶ τοῦ ἀξιολογικῶς πρέποντος.

"Οχι μόνον αἱ μορφαὶ τῆς ἀληθείας εἶναι πλείονες, ἀλλὰ καὶ τὰ

κριτήρια, δι' ὃν ἐλέγχεται τὸ κῦρος ἑκάστου εἶδος εἶναι ἄλλα. Ὡς τοιαῦτα προετάθησαν ἡ ἔλλειψις ἀντιφάσεως, ἡ ἐπαλήθευσις, ἡ ἀπόδειξις, ἡ προφάνεια, ἡ συναισθηματικὴ βεβαιότης, τὰ ἀποτελέσματα, ἡ συμφωνία τῶν πολλῶν, ἡ γνώμη τῶν ἐκλεκτῶν, ἡ ἐσωτερικὴ κατάφασις. Τὸ πρόβλημα τοῦτο τῶν κριτηρίων τοῦ δρῦσιν ἀποτελεῖ τὸ κέντρον πάσης φιλοσοφίας καὶ εἶναι τὸ σημεῖον εἰς τὸ δποῖον συναντῶνται ἡ Γνωσιολογία, ἡ Ψυχολογία, ἡ Ἡθική καὶ ἡ Μεταφυσική, ἄλλα καὶ συγχρόνως χωρίζονται.

Μεταβιβάνομεν εἰς τὴν ἐπὶ μέρους ἔρευναν τούτων.

2. ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ

Μία γνῶσις περὶ πραγμάτων καὶ μία κρίσις περὶ αὐτῶν εἶναι ἀληθῆς, ὅταν δὲν ὑπάρχῃ ἄλλη ἀντιφάσκουσα πρὸς αὐτήν. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἐθεωρήθη ἀνέκαθεν ὡς τὸ βασικὸν κριτήριον τῆς ἀληθείας. Τοῦτο ξρησιμοποιεῖται ἥδη κατὰ τὴν ἀπλοῦκὴν γνῶσιν. Ἐμφύτως δὲ ἀνθρωπος, ὅταν τίθεται ἐν δράσει ἡ γνωστικὴ του λειτουργία, τείνει εἰς τὸ νὰ συγκρίνῃ τὰς εἰκόνας καὶ ἀντιλίψεις του περὶ τῶν πραγμάτων μεταξύ των, ἵνα ἴδῃ κατὰ πόσον αὗται συμφωνοῦν ἢ ἀντιφάσκουν.

Θεωρητικὴν διατύπωσιν τοῦ κριτηρίου τούτου ἔχομεν παρ⁹ Ἀριστοτέλει, διστις τονίζει, ὅτι ἡ ἀντίφασις «πασῶν ἐστὶ βεβαιοτάτη τῶν ἀρχῶν» καὶ «φύσει ἀρχὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωμάτων αὕτη πάντων» (¹). Τὴν ἐμφανίζει τύσον ὡς ὄντολογικήν, δισον καὶ ὡς γνωσιολογικήν ἀρχήν. Ὁ Ἀριστοτέλης δημιουργεῖ τὴν ἀντίφασιν οὐχὶ ὡς ἀσυμφωνίαν τῶν ἴδεων μας μὲ τὰ πράγματα, ἀλλ᾽ ὡς ἀσυμφωνίαν τῶν λογικῶν ἀποφάνσεων μεταξύ των, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω.

Ἡ ἐν τῇ πράξει συνήθης μορφὴ τοῦ κριτηρίου τῆς ἀντιφάσεως εἶναι ἡ καλονημένη ἐξωτερικὴ ἀντίφασις. Οἰαδήποτε ἔξεικόνισις ἀντικειμένου ἐν τῇ συνειδήσει μας ἔρευνᾶται κατὰ πόσον εἶναι ἐπιτυχής. Ἐάν ὑπάρχῃ συμφωνία τῆς εἰκόνος μὲ τὸ ἀντικείμενον. Ἡ συνείδησις αὗτη τῆς συμπτώσεως καὶ συμφωνίας τοῦ ἀντικειμένου μὲ τὴν ἐν ἡμῖν εἰκόνα του ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς συγκρίσεως τῆς ὑπὸ δοκιμὴν εἰκόνος μὲ ἄλλας εἰκόνας τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου. Τὰς εἰκόνας ταύτας ἔχομεν ἥδη, ἡ ἀποκτῶμεν ἀνεξαρτήτως τῆς ὑπὸ κρίσιν. Ἐάν δὲ ἔξεικόνισις τοῦ

(¹) Ἀριστοτέλειος Μετὰ τὰ Φυσικά Γ 1005 β 19, 33.

ἀντικειμένου ἢ τῶν ἴδιοτήτων του συμπίπτη μὲ τὰς ἄλλας ἔξεικονίσεις τὰς κτηθείσας διὰ διαφόρων ὅδῶν, τότε λέγομεν, ὅτι ἡ εἰκὼν ἢ ἡ κοίσις περὶ τοῦ ἀντικειμένου εἶναι ἀληθῆς, διότι δὲν ὑπάρχει ἀντίφασις.
Ἐὰν τούναντίον ἡ εἰκών, τὴν δποίαν σχηματίζομεν, δὲν συμφωνῇ μὲ δσα ἀποδίδουν ἄλλαι εἰκόνες, τότε αὕτη εἶναι ψευδῆς, διότι ὑπάρχει ἀντίφασις.

Ἐὰν τοῦναντίον ἡ εἰκὼν, τὴν
ὅσα ἀποδίδουν ἄλλαι εἰκόνες, τὸν
ἀντίφασις.
Τὴν συμφωνίαν τοῦ ἀντι-
παρᾶτον δηλαδὴ ἐξωτερικῆς ἀντι-
θείας ὁ Ἐμπειρισμός. Ὁ Βα-
ττέν, ὃτι ἡ παρατήτησις εἶναι ἡ μ-
ηπιβεβαίωσις διὰ νέων παρατη-
τούτων. Ἐλέγχω τὰς γνώσεις
σεως. Ἐφ' ὅσον δὲν ενρίσκω ὁ
τίζω περὶ ἑνὸς πράγματος, καὶ
αὐτῇ εἶναι ἀληθῆς. Ἡ μορφὴ
λαδὴ ἐμπειρικῆς ἀντιφάσεως εἶ-

Τὴν συμφωνίαν τοῦ ἀντικειμένου μὲ τὴν εἰκόνα του, τὴν μὴ ὑπαρξιν δηλαδὴ ἔξωτερικῆς ἀντιφάσεως, θεωρεῖ ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας ὁ Ἐμπειριαμός. Ὁ Βασιν μὲ τὸ Novum Organum ἐκήρυξεν, ὅτι ἡ παρατήσις εἶναι ἡ μέθοδος ἀποκτήσεως τῶν γνώσεων, ἡ δὲ ἐπιβεβιάσις διὰ νέων παρατηρήσεων ἡ μέθοδος ἐλέγχου τῆς ἀληθείας τούτων. Ἐλέγχω τὰς γνώσεις μου μὲ τὴν ἐπανάληψιν τῆς παρατηρήσεως. Ἐφ' ὅσον δὲν εὑρίσκω ἀντίφρασιν μεταξὺ τῆς ἰδέας, ποὺ σχηματίζω περὶ ἐνὸς πράγματος, καὶ τῶν νέων σχετικῶν παρατηρήσεων, τότε αὐτῇ εἶναι ἀληθής. Ἡ μορφὴ αὕτη τοῦ κριτηρίου, ἡ μὴ ὑπαρξις δηλαδὴ ἔμπειρικῆς ἀντιφάσεως εἶναι ἡ διαρκῶς ἐπαναλαμβανομένη ἀπὸ ὅλους τοὺς μετὰ ταῦτα ἔμπειροκράτας. Θεωρεῖται κοινῶς ὡς τὸ κατ' ἔξοχὴν κριτήριον τῆς ἀληθείας ἐν τῇ πρακτικῇ ζωῇ. Εἰς τὴν ἔμπειραν, λέγουν, ἀνήκει ἡ τελευταία λέξις περὶ ἀληθείας καὶ πλάνης. Κατὰ τὴν γνῶσιν δὲν ἔχομεν τὴν ἀναγκαίαν καὶ συνεχῆ ἐκδίπλωσιν μιᾶς ἰδέας. Ἔκεινο τὸ διποῖον ἀποτελεῖ τὸ κριτήριόν της δὲν εἶναι ἡ σχέσις ταυτότητος, ἡ δύοια συνδέει ἕνα ὅρον μὲ ἕνα ἄλλον προηγούμενον, ληφθέντα ὡς ἀληθῆ. Μία γνῶσις ἀξίζει καθ' ἑαυτήν, ἔστω καὶ ἂν εἶναι ἀδύνατον νὰ παρατηρήσωμεν τὰς σχέσεις της μὲ ἄλλας. Ἡ ἀλήθεια, λέγουν, γνωρίζεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα μας μόνον κατ' ἀποσπάσματα. Ἐν τῇ πραγματικότητι δὲν ἀναγόμεθα ἀπὲ τὸ γενικὸν εἰς τὸ ἐπὶ μέρους, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὸ μερικὸν εἰς ἄλλο μερικόν, μεθ' οὗ σχετίζεται τὸ πρῶτον. Αἱ συνθετικαὶ κρίσεις εἶναι αἱ προάγουσαι τὴν θετικὴν ἐπιστήμην καὶ οὐγὲν αἱ ἀναλυτικαὶ.

‘Η ἐξωτερικὴ ἀντίφασις ὅμως ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας ἐμφανίζει ὑπελείας λίαν προφανεῖς. Ἐν πρώτοις, ὡς παρατηρεῖ ὁ N. Hartmann, κατὰ τὴν σύγκρισιν τῆς ὑπὸ ἔλεγχον εἰκόνος τοῦ ἀντικειμένου μὲν ἄλλην ἄλλως κτηθεῖσαν ἐκάστη εἰκὼν ζητεῖ τὴν ἀλήθειάν της εἰς τὴν ἄλλην. Οὕτως ὅμως τὸ κριτήριον λαμβάνει τὴν λογικὴν μυρδιὴν τῆς διαληλίας⁽¹⁾. Ως τοιοῦτο ὅμως δὲν δύναται νὰ αἴτιώσῃ ἀπόλυτον κρίσις

(¹) Hartmann N., op. cit. S. 411.

ὑπὲρ ἔαυτοῦ. Καὶ ναὶ μὲν δύναται νὰ ἀντιπαρατηρηθῇ, ὅτι ὅταν ὁ ἔλεγχος τῆς ὑπὸ κρίσιν εἰκόνος τοῦ ἀντικειμένου γίνεται διὰ συγκρίσεως οὐχὶ πρὸς μίαν ἄλλως κτημέναν, ἀλλὰ πρὸς πολλὰς ἄλλας, τότε ὁ κίνδυνος τῆς διαλλήλου στηρίξεως ἐλαττοῦται, πλὴν ὅμως δέον νὰ μὴ λησμονῆται, ὅτι τὸ ἀποφασίζον τελικῶς εἶναι κάτι τὸ πέρα τῆς εἰκόνος ὑπάρχον, η βαθυτέραι νοητική μας ὑπόστασις, ἥτις θεᾶται τὴν ὑπὸ κρίσιν εἰκόνα, τὴν συγκρίνει μὲ τὰς ἄλλας καὶ ἀποφασίζει, ἐὰν ὑπάρχῃ συμφωνία μεταξὺ Νοεῖν καὶ Εἰγαί.

‘Η ἀντίφασις γενικῶς εἶναι ἀρνητικὸς ὅρος εὑρέσεως τῆς ἀληθείας. Η χρῆμα ἐκδήλωσις ὅμως τοῦ πνεύματός μας εἶναι η θετική τάσις τούτου νὰ ἀναζητῇ καὶ ἀνευρίσκῃ τὸ ὄρθιόν, ἔστω καὶ ἂν δὲν ὑπάρχῃ ἐνίστε τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς συμφωνίας η συγκρούσεως μὲ ἄλλα δεδομένα. Τοῦτο ἴσχύει κατ’ ἔξοχὴν διὰ τὰ ζητήματα τῆς ἐσωτερικῆς γνώσεως.

‘Η ἐξωτερικὴ ἀντίφασις ἴσχύει ὡς κριτήριον διὰ τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων, δὲν μᾶς βοηθεῖ ὅμως προκειμένου περὶ γνωστικῶν φαινομένων τῆς ἀξιολογικῆς πείρας. Λί άλλημειαι τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς, τῆς πράξεως καὶ τῆς μετὰ τῶν ἄλλων ἀναστροφῆς εἶναι αἱ κατ’ ἔξοχὴν χρήζουσαι βεβαίου κριτηρίου πολὺ πέρα τῶν φυσικῶν διακριβώσεων. Ο Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων θέσαντες πρῶτοι εἰς τὴν ἴστορίαν τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως τὸ πρόβλημα τοῦ κριτηρίου τῆς ἀληθείας τὸ ἀνεξήγηταν κατ’ ἔξοχὴν διὰ τὴν ἡθικὴν ἀλήθειαν καὶ ἀνηλώθησαν εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ καταδείξουν, ποὺ στηρίζεται «η ὅμοιογία» τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῶν προβλημάτων τούτων. Ο μόχιμος τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης στρέφεται πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτῆν, η δὲ ἀνεύρεσις η μὴ τοῦ ὄρθιοῦ τρόπου ζωῆς καθιορίζει εἰς τοὺς λαοὺς τὴν βαθμίδα ἀνθρωπισμοῦ των.

‘Ως συμπλήρωσις τοῦ κριτηρίου τούτου προτείνεται η ἐπαλήθευσις. Αὕτη μετεφέρθη ἐκ τῆς πρακτικῆς ζωῆς εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐρευναν. Ιδίᾳ αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι πρὸς εῦφεσιν τῆς πραγματικῆς σχέσεως μεταξὺ τῶν φαινομένων διατυπώνονταν κατ’ ἀρχὰς ὑποθέσεις, τὰς δηποίας κατόπιν δοκιμάζονταν δι’ ἐπαληθεύσεως. Οταν τις ἴσχυροισθῇ, ὅτι η κοιτίς τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι η ξηρηιος Gobi, πρέπει νὰ τὸ ἐπαληθεύσῃ διὰ σχετικῶν παλαιοντολογικῶν εύφημάτων. Εἰς τὴν ἐπιστήμην ἀπὸ τιθεμένας προτάσεις παράγονται διὰ συλλογισμοῦ νέαι, αἱ δηποῖαι χριστηρίζοντα μέλλοντα συμβάντα. Εὰν ἐμφανισθοῦν τὰ μέλλοντα συμβάντα ὡς ὑπελογίσμησαν, αἱ ἐν τῇ ἀφετηρίᾳ προτάσεις, ὑποθετικαὶ κατ’ ἀρχάς, καταδεικνύονται ἀληθεῖς. Παράδειγμα εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Mendele-

jeff προκαθορισμὸς ἀγνώστων χημικῶν στοιχείων εἰς τὴν σειρὰν τὴν κατὰ τὸν περιοδικὸν νόμον αὐτῶν ὑποδεικνυομένην, ὡς καὶ τῶν ἴδιοτήτων αὐτῶν. Πολλοὶ σύγχρονοι φυσικοὶ δέχονται ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας μίαν τελείως ὑλικὴν ἐπαλήθευσιν. Ἐσχάτη ἀπόδειξις τῆς ἀληθείας τῶν ὑπὸ τῆς θεωρητικῆς φυσικῆς παρεχομένων γνώσεων εἶναι, λέγουν, ἐὰν αἱ μηχαναὶ ποὺ κατασκευάσαμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διακριθώσεών των λειτουργοῦν, ὡς προείδομεν.

Εἰς τὰς ἀναλυτικὰς κρίσεις ἥτις ἀληθεία ἐλέγχεται διὰ τῆς ἐπαληθεύσεως ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν. Ὁ Leibniz ὀνομάζει τὰς ἀληθείας αὐτὰς αἰωνίους ἀληθείας (verités éternelles) Π.χ. 3 × 3 θὰ κάμνῃ αἰωνίως 9. Ἀντιθέτως αἱ ἀλήθειαι κατὰ συμβεβηκός (verités de fait) δύνανται νὰ ἐπαληθεύωνται εἰς μίαν σειρὰν περιπτώσεων, εἰς τὸ μέλλον ὅμως νὰ μὴ ἐπαληθεύωνται ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ὅπάρχει διαφορὰ εἰς τὴν ἐπαλήθευσιν ἔννοιολογικῶν καὶ πραγματολογικῶν ἀληθειῶν.

Μία πρότασις εἶναι ἀληθής, ὅταν ἐπαληθεύεται πάντοτε. Περιωρισμένος ἀριθμὸς ἐπαληθεύσεων δὲν δύναται νὰ δώσῃ ἀπόλυτον ἀληθειαν. Ὅταν δὲ ίστορικὸς θέλῃ νὰ ἐπαληθεύσῃ, ἐὰν μία μάχη ἔλαβε χώραν κατὰ τὸν κοινῶς παραδιδόμενον τρόπον, ἀνατρέχει εἰς ὅλας τὰς μαρτυρίας τῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ εἰς ὅλα τὰ μνημεῖα καὶ ἐπιγραφάς τὰ ἀναφερόμενα εἰς αὐτήν. Ὅταν ίσχυρίζωμαι δτι τὰ ἀνώτερα ζωῆκα εἴδη ἔξειλιχθησαν διὰ βαθμιαίων μετασχηματισμῶν τῆς μορφῆς κατωτέρων, πρέπει νὰ ἀνευρίσκω ἐνδιαμέσους τύπους μεταξὺ ὅλων τῶν εἰδῶν. Ὅταν λέγω, δτι δεῖνα ἀδὴν εἶναι δὲ ρυθμιστὴς τῶν δεῖνα ὁργανικῶν λειτουργιῶν, πρέπει νὰ ἐπαληθεύω τὴν γνώμην μου διὰ τῆς προκλήσεως διαταραχῶν τῶν λειτουργιῶν τούτων λόγῳ ἀφαιρέσεως τοῦ ἀδένος. Ὅταν ὑποστηρίζω, δτι ἡ τέχνη εἶναι πανανθρώπινον φαινόμενον, πρέπει πρὸς ἐπαλήθευσιν νὰ ἀνευρίσκω ἐκδηλώσεις τῆς εἰς τοὺς διαφορωτάτους λαοὺς καὶ ἐποχάς.

Τὴν ἐπαλήθευσιν ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας κηρύττουν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Θετικισμοῦ ὅλων τῶν ὑποχρώσεων. Οἱ Comte, St. Mill καὶ Spencer λέγουν, δτι ἡ ἀληθεία περιορίζεται μόνον εἰς γνώσεις δυναμένας νὰ ἐπαληθευθοῦν διὰ μετρήσεως καὶ καταδείξεως ἀντιστοιχίας προστικῶν σχέσεων. Ἀλήθειαι διὰ τὰς δροίας ἐπιβάλλεται νὰ ἔρευνωμεν εἶναι αἱ χρήσιμοι εἰς ὕλους. Αἱ ἐσχάται αἵτιαι δὲν πρέπει γὰρ ἔξεταζονται, διότι μᾶς διαφεύγουν, ἀφοῦ δὲν δύνανται νὰ ἐπαληθευθοῦν. Ὁ Ηυπέρηδη εἶχε διδάξει, δτι πρέπει νὶς καταπνέωμεν τὴν ἀπαίτησιν ἔρευνης τῶν αἵτιων καὶ νὰ ἀσκηθῶμεν εἰς τὴν ἔκουσίαν ὑποταγὴν (Resignation).

τιοῦ) τοῦ νὰ ἔρευνῶμεν μόνον τὰ τμῆματα τοῦ Εἶναι τὰ παρουσιάζοντα ἀμεταβλήτους νόμους.

Κατὰ τῆς ἐπικληθεύσεως ὡς κριτηρίου τῆς ἀληθείας ἔχομεν νὰ ἀντείπωμεν, διτὶ αὗτη εἶναι καθαρῶς πρακτικὸν κριτήριον. Εἰς τὸ ἔρωτημα διατὶ ἀράγε τὸ κριτήριον τοῦτο δὲν δύναται νὰ μᾶς ἀπατήσῃ, οὐδεμίαν θεωρητικὴν ἀπάντησιν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν. Ὡς πρὸς τὴν ἀξίωσιν τῶν Θετικιστῶν, διτὶ δέον νὰ περιοριζώμεθα εἰς τὴν ἔρευναν μόνον τῶν γράμσεων, τῶν ὅποιων εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπαλήθευσις, ἔχομεν νὰ ἀντείπωμεν, διτὶ διάνθρωπος ἔχει ἔνα ἀσύγαστον πόθον νὰ υέλῃ νὰ προχωρῇ πολὺ πέρα τῶν ἀπτῶν καὶ εἰς ποσοτικὴν μέτρησιν ὑποκειμένων φυτικομένων, τῶν μόνον μὲ τὴν ὠφέλειαν ἔχόντων σχέσιν.

3. ΛΟΓΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ

Συμπλήρωσις τοῦ πραγματολογικοῦ κριτηρίου τῆς ἀντιφάσεως προτείνεται διὰ καταδείξεως μιᾶς ἄλλης μορφῆς αὐτοῦ. Δὲν ἔχετάς ω μόνον, ἐὰν ὑπάρχῃ συμφωνία μεταξὺ τῶν διὰ διαφόρων διδῶν κτηθεισῶν εἰκόνων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν ποικίλων κρίσεων, αἵτινες ἀποφαίνονται περὶ τῆς ὑπάρξεως μιᾶς σχέσεως μεταξὺ τῶν αὐτῶν ἐννοιῶν. Εἶναι ἡ καλούμενη ἐσωτερικὴ ἀντίφασις.

Τὴν ἐσωτερικὴν ἀντίφασιν ἀναπτύσσει πρῶτος δ' Ἀριστοτέλης, διστις, τονίζει, διτὶ εἶναι ἀδύνατον τὸ αὐτὸν νὰ ὑπάρχῃ καὶ νὰ μὴ ὑπάρχῃ, ὡς ἐπίσης εἶναι ἀδύνατον καὶ τὸ νὰ θεωρῇ τις τὸ αὐτὸν ὡς ὑπάρχον καὶ ὡς μὴ ὑπάρχον⁽¹⁾. Ἡ πλέον βεβαία, λέγει, ἀπὸ ὅλως τὰς ἀρχὰς εἶναι «τὸ μὴ εἶναι ἀληθεῖς ἀμα τὰς ἀντικειμένας φάσεις», ὡς

(1) «Τὸ γὰρ αὐτὸν ἀμα ὑπάρχειν τε καὶ μὴ ὑπάρχειν ἀδύνατον τῷ αὐτῷ καὶ κατὰ τὸ αὐτό· καὶ δσα ἄλλα προσδιορισαίμεθα» ἂν, ἐστω προσδιωρισμένα πρὸς τὰς λογικὰς δυσκεφείας. Αὕτη δὴ πασῶν ἐστὶ βεβαιοτάτη τῶν ἀρχῶν· ἔχει γὰρ τὸν εἰρημένον διορισμόν. Ἀδύνατον γὰρ δυτινοῦν ταῦτὸν ὑπολαμβάνειν εἶναι καὶ μὴ εἶναι, καθάπερ τινὲς οἴονται λέγειν 'Ηράκλειτον' οὐκ ἐστι γὰρ ἀναγκαῖον, ἢ τις λέγει, ταῦτα καὶ ὑπολαμβάνειν. Εἰ δὲ μὴ ἔνδεχεται ἀμα ὑπάρχειν τῷ αὐτῷ τάναντίᾳ (προσδιωρίσθω δ' ἡμῖν καὶ ταύτῃ τῇ προτάσει τὰ εἰωθότα), ἐναντία δ' ἐστὶ δόξα δόξῃ ἡ τῆς ἀντιφάσεως, φανερὸν διτὶ ἀδύνατον ἀμα ὑπολαμβάνειν τὸν αὐτὸν εἶναι καὶ μὴ εἶναι τὸ αὐτό· ἀμα γὰρ ἂν ἔχοι τὰς ἐναντίας δόξας διαφευσμένος περὶ τούτου. Διὸ πάντες οἱ ἀποδεικνύντες εἰς ταύτην ἀνάγουσιν ἐσχάτην δόξαν· φύσει γὰρ ἀρχὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωμάτων αὗτη πάντων». Ἀριστοτέλος Μετὰ τὰ Φυσικά Γ' 1005 β' 19—34.

καὶ ἡ «ἀνάγκη ἢ φάναι ἢ ἀποφάραι ἐν καθ' ἑρὸς δυοῦν»⁽¹⁾. Τοίτον τι, λέγει, δὲν ὑπάρχει μεταξὺ φράσεως καὶ ἀντιφάσεως⁽²⁾.

Τὴν μὴ ὑπαρξιν ἐσωτερικῆς ἀντιφάσεως θεωρεῖ ὡς ἐγγύησιν τῆς ἀληθείας ὁ Ὁρθολογισμός. Διὸ αὐτὸν ἡ ἀλήθεια μᾶς ἰδέας καθιορίζεται ἀπὸ τὸ δυνατὸν τῆς ἐντάξεως τῆς εἰς τὸ ὅλον σύστημα τῆς γνώσεως. Τὰ διάφορα στοιχεῖα, τὰ ὅποια τὸ σχηματίζον δὲν εἶναι ἐν τῇ πληγματικότητι διακεκριμένα. Δὲν συμπαρατίθενται, ἄλλα συνδέονται μὲ ἔννι δεσμὸν συνεχῆ καὶ ἀναγκαῖον. Μεταξύ των ὑπάρχει ἡ σχέσις ταυτότητος. Η φαινομένη διάκρισις αὐτῶν προέρχεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι εἰς τὰ βλέμματα μᾶς ἀτελοῦς νοήσεως δὲν εἶναι δραταὶ αἱ ἐνδιάμεσοι συνδέσεις. Κατὰ τὸν Ὁρθολογισμὸν εἰς τὴν ἀλήθειαν μᾶς ὀδηγεῖ μάκριν ὁ πάραγωγικὸς συλλογισμός. Ἐὰν ἐνίοτε ἐπικαλούμεθα τὴν πεῖραν πρὸς ἐπαλήθευσιν, τοῦτο συμβαίνει, λέγει, διότι βλέπομεν ἐνώπιόν μας μίαν πολλότητα ὅδων καὶ διότι ὑπάρχουν πάντοτε κίνδυνοι ἀνωφελῶν περιπλανήσεων. Ἰδιαίτερον τοῦ Ὁρθολογισμοῦ εἶναι ἡ ἐνύτης συμπάσης τῆς γνώσεως ἡ ἔχουσα τὴν μορφὴν τῆς πυραιμίδος τῶν ἐννοιῶν. Ἐν τῇ πυραιμίδι ταύτῃ ἐκάστη γνῶσις πρίνεται κατὰ πόσον εἶναι ἀληθής ἢ ψευδής διὰ τῆς ἀναφορᾶς τῆς πρὸς τὸ ὅλον σύστημα.

Σαφεστέρᾳ μορφὴ τοῦ κριτηρίου τούτου εἶναι ἡ ἀπόδειξις. Αὗτη εἶναι σειρὰ συλλογισμῶν, διὰ τῶν δποίων καθιορίζεται ἡ ἀλήθεια μᾶς κρίσεως, ἥτις ἐκ πρώτης ὅψεως δὲν φαίνεται σαφῶς, ἐὰν εἶναι ἀληθής ἢ ψευδής. Εἰς τὴν σειρὰν αὐτὴν τῶν συλλογισμῶν ἡ ἀλήθεια, ἡ ὅποια ὑπάρχει εἰς μερικὰ μέλη τῆς σειρᾶς, μεταβαίνει καὶ εἰς τὸ ὑπὸ ἔρευναν μέλος. Η ἀπόδειξις χρησιμεύει ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας κατ' ἔξοχὴν εἰς τὰς μαθηματικὰς προτάσεις, εἰς τὰς σχέσεις καὶ νόμους τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς ἀληθείας διαφόρων συμβάντων. Οὕτως ἀποδεικνύεται μαθηματικῶς ἡ πρότασις, ὅτι τὸ ἀθροισμα τῶν τριῶν γωνιῶν ἐνὸς τριγώνου ἴσοῦται μὲ δύο δρυθάς, καθὼς καὶ ἡ ἡμερησία περιστροφὴ τῆς γῆς. Η μὴ ἀνάμειξις ἐνὸς προσώπου εἰς ἀποδιδόμενον αὐτῷ ἔγκλημα ἀποδεικνύεται διὰ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ «ἄλλοθι» τοῦ προσώπου. Η γνησιότης ἐνὸς κειμένου ἀποδιδομένου εἰς γνωστὸν ἀρχαῖον συγγραφέα ἀποδεικνύεται διὰ τῆς ἀνευρέσεως ἐν τῷ κειμένῳ στοιχείων ὕφους δμοίων μὲ γνωστὰ τοιαῦτα ἀπὸ ἄλλα ἔργα του. Η ἀπόδειξις τῆς ἐπιτελέσεως ἐνὸς ἵστορικοῦ γεγονότος ἀπὸ

(1) Ἐνθά δινότερο Γ 1011 β 24.

(2) Λύτρων Γ 1012 β 10 - 12. Ἀναλυτ. "Υπερα Α 72 α 12.

ὅρισμένον πρόσωπον ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς εὑρέσεως σχετικῶν μαρτυριῶν συγχρόνων συγγραφέων καὶ μνημείων.

Ἐκάστη ἀπόδειξις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ παράταξις συλλογισμῶν τοῦ τύπου «γράμματα». Αὕτη χωρεῖ πατὰ τὸ ἔξῆς σχῆμα:

Πᾶν δρυμογόνιον τρίγωνον ἔχει αὐτὰς καὶ αὐτὰς τὰς ἴδιότητας.

Τὸ σχῆμα *ΑΒΓ* εἶγαι δρυμογόνιον τρίγωνον.

Ἄρα τὸ σχῆμα *ΑΒΓ* ἔχει αὐτὰς καὶ αὐτὰς τὰς ἴδιότητας.

Διὰ νὺν δεῖξωμεν δηλαδὴ τὴν ἀλήθειαν μιᾶς προτάσεως ἀναφέρομεν ταύτην εἰς μίαν γενικωτέραν ἀληθῆ, τῆς δποίας αὕτη εἶναι μὲν ἐπὶ μέρους περίπτωσις, πλὴν ὅμως τοῦτο δὲν εἶναι ἀμέσως φανερόν, ἀλλὰ χρειάζονται ἐνδιάμεσοι συνδέσεις πρὸς ἄλλας φανερὰς προτάσεις διὰ νὰ καταδειχθῆ.

Η ἐπιτυχὴς χοησιμοποίησις τῆς ἀποδείξεως εἰς τὰς ἐννοιολογικὰς καὶ πραγματολογικὰς ἐπιστήμας ἐπέτρεψε νὰ δημιουργηθῇ κοινῶς ἥ γνώμη, δτι γνῶσις ἀπολύτου βεβαιότητος εἶναι μόνον ἔκείνη, ἢ δποία δύναται γὰρ ἀποδειχθῆ λογικῶς ἢ μαθηματικῶς ἐπὶ τῇ βάσει ὀλίγων γενικῶν ἀρχῶν ἢ ἀξιωμάτων. Τόση εἶναι ἡ διάδοσις τῆς γνώμης ταύτης, ὃστε οἱ σοφισταὶ καὶ οἱ στρεψόδικοι, οἱ διπλωμάται, οἱ λιβελογάφοι, οἱ δημαγωγοὶ καὶ τὰ ‘Υπουργεῖα Προπαγάνδας ἐναβρύνονται νὰ ὑποστηρίζουν, δτι ἀποδεικνύουν τὰς ἴδεας των. “Ολοι αὐτοὶ ὅμως καλύπτουν ἀπλῶς τὰ ἀσθενῆ σημεῖα τῶν ἀποδείξεών των μὲ ἐντυπωσιακὰς φράσεις καὶ πολυλόγους ἐπαναλήψεις. Συχνὰ αἱ προκείμεναι προτάσεις (ἀποδεικτικοὶ λόγοι) εἶναι ψευδεῖς. Ἀπὸ αὐτὰς, ἀποτελούσας «τὸ πρῶτον ψεῦδος», συνάγονται εὐκόλως κατόπιν ψευδῆ συμπεράσματα. Ἀλλοτε πάλιν εἶναι μὲν ἀληθεῖς αἱ προκείμεναι προτάσεις, ἀλλ ἐξάγονται ἀπὸ αὐτὰς βεβιασμένα συμπεράσματα. Συχνὰ τὸ περιεχόμενον τῶν κρίσεων εἶναι μᾶσαφές. Ἀλλοτε τέλος οἱ ἀποδεικτικοὶ λόγοι δὲν εἶναι βέβαιοι, ἀλλὰ χρήζουν καὶ αὐτοὶ ἀποδείξεως (petitio principii).

Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως, καθ² ἥν ἐλλείπονταν ὅλα τὰ λογικὰ ταῦτα ἐλαττώματα ἀπὸ τὴν ἀπόδειξιν, δὲν δύναται αὕτη γὰρ χοησιμεύσῃ ὡς κριτήριον πάσης ἀληθείας. ᘾκάστη ἀπόδειξις εἶναι, ὡς εἴδομεν, συνεπτυγμένος ἀναλυτικὸς συλλογισμός. Τὸ κατηγορούμενον περὶ τοῦ ὅλου καταδεικνύεται, ὅτι δέον νὰ κατηγορηθῇ ται καὶ περὶ τοῦ μέρους. ᘾπειτα εἰς πᾶσαν ἀπόδειξιν εἰσέρχονται ὀλίγαι βασικαὶ ἀρχαὶ ἢ ἀξιωματα. Τὰ ἔσχατα ὅμως ταῦτα ἀξιώματα τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἡμετῆς, τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας δὲν δύνανται γὰρ παραχθοῦν ἀπὸ ἄλλα. ᘾὰν τοῦτο ἥτο δυνατόν, θὰ ἔπειτε καὶ τὰ ἄλλα ταῦτα νὰ παραχθοῦν

ἀπὸ ἄλλα καὶ οὕτω θὰ εἴχομεν ἐν regressus ad infinitum.

Δὲν πρέπει προσέτι νὰ λησμονῆται, ότι εἰς τὴν ἀπόδειξιν ὑπάρχει κάτι, τὸ ὅποιον γεννᾷ τὴν ἐνότητά της παρὰ τὴν ἐν αὐτῇ μακρὸν σειρὰν συλλογισμῶν. Γίνεται, καθὼς παρετήρησεν ὁ Poincaré, μία σύγχρονος θέα ἐνὸς ἐνιαίως δεδομένου συμπλέγματος. Ἡ ἐνότης αὕτη τοῦ συμπλέγματος ἀποτελοῦσα ἐν ἀμοιβαῖον σύνολον πέρα τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων συλλαμβάνεται, ὡς εἴδομεν, διὸ ἐνοράσεως.

Μία ἄλλη διάφοριστες ἐπιβάλλεται καὶ ὡς πρὸς τὸ ἔξης. Εἰς τὴν μαθηματικὴν ἀπόδειξιν οἱ ὅροι τῶν συλλογισμῶν εἶναι ἔννοιαι ποσότητος. Προσκείται περὶ σχέσεων ἴσοτητος ἢ ἀνισότητος, ἴσοδυναμίας ἢ ἀνισοδυναμίας. Τὸ συνδετικὸν εἶναι τὸ ἴσουται. Ἐχομεν δύος καὶ συλλογισμούς, ὅπου οἱ ὅροι εἶναι ποιότητες. Διὰ τὰς ἔννοιας δύος ποιότητος ὑπάρχει μόνον σχέσις περιλήψεως ἢ ἀποκλείσεως. ΙΙ. χ. ἡ ἔννοια ἀγθωπος ἐμπερικείει τὸ θητὸς καὶ ἀποκλείει τὸ ἀθάνατος. Τὸ συνδετικὸν εἶναι τὸ εἶναι.

Γενικῶς αἱ ἀξιολογικαὶ προτάσεις αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς ὑπάρχεως δὲν ἀποδεικνύονται. Ἡ ζωή, καὶ ὅταν εἶναι πλήρης θλίψεως, θεωρεῖται, ὅτι ἔχει ἀξίαν καὶ εἶναι προτιμότερα τοῦ θανάτου, διότι τοῦτο ἐπιβάλλει μία ἀμεσος ἐσωτερικὴ ἐπιταγὴ καὶ οὐχὶ σειρὰ συλλογισμῶν.

4. ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ

Ἡ προφάνεια (evidentia) ἐκηρύχθη ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας, διότι ἡ συνείδησις τῆς ὑπάρχεως ἢ μὴ ἀντιφίσεως μεταξὺ μιᾶς ἰδέας καὶ τῶν πραγμάτων, ἢ τῶν ἴδεων μας μεταξύ των ἐμφανίζεται ὡς κάτι τοίτον, βαθύτερον καὶ ἀμεσώτερον. Ἡ προφάνεια εἶναι τὸ ἔσχατον, εἰς τὸ ὅποιον εὑρίσκει τὴν δικαίωσίν της ἐκάστη ἀλήθεια.

Εἰσηγητὴς τοῦ κριτηρίου εἶναι ὁ Descartes⁽¹⁾. Οὗτος εἰς τὸν «Λόγον περὶ Μεθόδου» τονίζει, ὅτι πρῶτος τρόπος διαιροιβώσεως τοῦ ὅρθιοῦ εἶναι νὰ μὴ δέχομαι τίποτε ὡς ἀληθές, τὸ ὅποιον νὰ μὴ γνωρίζω προφανῶς (evidemment). Νὰ ἀποφεύγω τὴν σπουδὴν καὶ τὴν

(1) Ὁ Ἐπίκουρος ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας ἐθεώρει τὴν ἐνάργεταν λέγων: «Πάντων κρητίς καὶ θεμέλιος ἡ ἐνάργεια» (Σέξτον Ἐπίκουρος ΙΙΙ, 216). Λότη ὅμως διαφέρει ἀπὸ τὴν Καρτεσιανὴν προφάνειαν, διότι θεωρεῖται, ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις.

πρόληψιν καὶ πᾶν ὅ.τι τινάδιν μοῦ γεννᾷ ἀμφιβολίαν (¹). Ἡ ἀλήθεια, λέγει, δὲν ἔλεγχεται ἔξωθεν, ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα, ἀλλ᾽ ἔστωθεν, ἀπὸ τὴν ἐμφυτον ἀπαίτησίν μας διὰ σαφῆνειαν. Ἐκάστη γνῶσις διὰ νὰ εἶναι ἀληθής πρέπει νὰ εἶναι σαφής καὶ προφανής (claire et évidente). Δὲν πρέπει, λέγει, νὰ θεωρῇ ως ἀληθής ἐν πρᾶγμα, τὸ ὅποῖον δὲν εἶναι προφανές. Ἀπὸ τὰς κοίσεις μιου πρέπει νὰ παραδέχωμαι μόνον ἐκείνας, αἵ ὅποιαι παρουσιάζονται εἰς τὸ πνεῦμα μου τύσον σαφῶς καὶ διακεριμένως (clairement et distinctement), ὥστε νὰ μὴ ἔχω ποτὲ τὴν εὐχαίρουν νὰ τὰς θέστω ἐν ἀμφιβολίᾳ. Ἡ πρώτη ἐκδίλωσις τῆς νοήσεως δὲν εἶναι ἡ ἔννοια, μὲ τὴν ὅποιαν κατασκευάζω προτύσεις. Εἶναι ἡ ἐνορατικὴ γνῶσις βεβαίων ἀληθειῶν, τῶν ὅποιων ἡ βεβαιότης θὰ ἐπεκταθῇ βαθμηδὸν εἰς τὰς ἀληθείας ποὺ ἔξαρτῶνται ἀπὸ αὐτάς. Ἡ ἐνδρασίς αὗτη ὁὖσα ἀντίληψις ἐνὸς πνεύματος καθαροῦ καὶ προσωπικοῦ εἶναι τύσον εὔκολος καὶ διακεριμένη, ὥστε νὰ μὴ μᾶς μένῃ οὐδεμία ἀμφιβολία δι᾽ ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον νοοῦμεν. Εἰς τὴν ἀμεσον ταύτην γνῶσιν ἀκολουθεῖ ἡ γνῶσις διὰ παραγωγῆς (deduction). Κατ᾽ αὐτὴν γνωρίζομεν τὰ πράγματα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια εἶναι ἡ συνέπεια μερικῶν ἄλλων. Καὶ ἡ δρυθότης ὅμως τῆς παραγωγῆς ταύτης στηρίζεται ἐπὶ τῆς προφανείας, τὴν ὅποιαν, λέγει, δύνανται νὰ ἔχουν ἀκόμη καὶ οἱ μοὶ ἡσημένοι εἰς τὴν τυπικὴν λογικήν. Διὰ τῆς προφανείας συλλαμβάνομεν ἐνορατικῶς τὸν δεσμόν, ὃ ὅποιος ἐνώνει μίαν ἀλήθειαν μὲ ἄλλας σχετικάς καὶ διατρέχομεν ταχέως τοὺς διαφόρους κρίκους διὰ νὰ συλλάβωμεν κατόπιν τὸ ὅλον δι᾽ ἐνὸς βλέμματος. Αἱ διαδοχικαὶ προφάνειαι συγχωνεύονται εἰς μίαν. Περὶ τῆς ἀληθείας τῆς ὑπάρχεως μου, λέγει δ Descartes, πείθομαι ὅταν σκέπτωμαι, ὅτι, καὶ ὅτι ὅλα τὰ ἄλλα, τὰ ὅποια γνωρίζω, εἶναι ἀπατηλὰ καὶ δύναμαι νὰ ἀμφιβάλλω δι᾽ αὐτά, πρέπει νὰ ὑπάρχω ἐγὼ ὃ ἀμφιβάλλων. Διότι ἄλλως πῶς θὰ ὑπάρχῃ ἡ ἀμφιβολία (²) ; Περὶ τῆς ὑπάρχεως μου ταύτης ἔχω μίαν βεβαιότητα, ἡ ὅποια εἶναι ἀπολύτως σαφής καὶ προφανής εἰς ἐμέ. Ἡ σαφῆνεια καὶ ἡ προφάνεια αὕτη πρέπει νὰ ὑπάρχῃ εἰς πᾶσαν ἄλλην γνῶσιν διὰ νὰ εἶναι ἀληθής. "Ἄρα τὸ γενικὸν κριτήριον τῆς ἀληθείας εἶναι ἡ προφάνεια.

Ἡ διδασκαλία αὕτη περὶ προφανείας ὑπέστη ἀπὸ τοῦ Descartes

(¹) Descartes R., op.cit. p. 18.

(²) Descartes R., Meditationes II, éd. Adam — Tannery vol. VII, p. 25.

καὶ ἐντεῦθεν πολλὰς παραλλαγὰς καὶ ἔξελίξεις καὶ ἔσχε μέχρι σήμερον πλείστους δπαδούς. Τὸ δνομά της προηλθεν ἐκ τῆς αἰσθήσεως τῆς ὁράσεως, ἢ δποία θεωρεῖται ως ἡ κατ' ἔξοχὴν πηγὴ γνώσεως. Προφανῆς θεωρεῖται πᾶσα βεβαιώτηκη κρίσις τοῦ τύπου, «τὸ δένδρον ἀπέναντι εἶναι πράσινον». Ἡ προφάνεια της εἶναι μία ψυχικὴ κατάστασις βεβαιότητος. Τὴν ὡς ἄνω πρότασιν εὑρίσκει ἡ ψυχὴ μου ως κάτι ἀμέσως βέβαιον καὶ ἀληθές. Ἐὰν ἐρωτήσω διατὶ ἡ πρότασις εἶναι ἀληθής, θὰ μοῦ ἀπαντήσουν, «διότι τὸ δένδρον εἶναι πράγματι πράσινον». Ἡ πρότασις «ἔχει ἀπέναντι ὑπάρχει μία οἰκία» εἶναι προφανής, διότι δύναμαι νὰ μεταβῶ ἔκει, νὰ ἔδω καὶ περιγράψω τὰς θύρας της, τὰ παράθυρά της, νὰ εἰσέλθω εἰς αὐτήν, ἐὰν θέλω. Δὲν εἶναι δηλαδὴ μία παραίσθησις, διότι τὴν οἰκίαν δύναται νὰ περιεργασθῇ καὶ πᾶς ἄλλος. Εἰς τὴν ἀντιληπτικὴν ταύτην προφάνειαν ἀκολουθεῖ ἡ τῆς ἐσωτερικῆς πείρας, ἢ δποία παρέχει γνῶσιν περὶ τῶν καταστάσεων καὶ περιεχομένων τῆς συνειδήσεώς μου. Ἐπειτα ἔρχεται ἡ προφάνεια τῶν λογικῶν καὶ λοιπῶν ἀξιωμάτων. Ταῦτα θεωροῦνται ως κρίσεις ἀφ' ἑαυτῶν φρανεροί, αἱ δποῖαι τὴν ἐγγύησιν περὶ τῆς ἀληθείας των φρέρουν εἰς ἐισιτίες.

Ίδιαζουσαν μορφὴν εἰς τὸ κριτήριον τῆς προφανείας ἔδωκεν ὁ R i c k e r t μὲ τὸ ἔργον του «Τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως». Οὗτος ως κριτήριον τῆς ἀληθείας κηρύττει τὴν ψυχολογικὴν βεβαιότητα (¹). Οὗσία τῆς γνώσεως εἶναι, λέγει, ἡ κρίσις. Ἐκάστη κρίσις περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ ἐν δέον (gelten), εἰς τὸ δποῖον ἀναφέρεται ἡ κρίνουσα συνείδησις. Τὸ δέον τοῦτο εἶναι ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν ὑπ' αὐτοῦ καιθολίζομένην καὶ κατ' αἴσθησιν δεδομένην ὅλην τῆς γνώσεως, ἀναπαυμένον ἐν ἑαυτῷ καὶ κείμενον ἐπέκεινα τῆς κατὰ χρόνον ἀναγνωρίσεως του ἀπὸ μίαν ἀτομικὴν συνείδησιν. Ἀλήθεια εἶναι ἡ καθολικὴ ἐννοια ἡ περιλαμβάνουσα ὅλας τὰς κρίσεις τὰς ἀναγνωρίζουσας τὸ δέον. Τὸ κατὰ χρόνον διιως κριτήριον τῆς ἀληθείας εἶναι ἡ κατὰ τὴν κρίσιν ἀναφαινομένη εἰς τὴν συνείδησίν μας ψυχολογικὴ βεβαιότης. Λίγη ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀποτελεῖ στοιχεῖον τῆς πραγματικῆς ζωῆς τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐμπεριέχει ἀξιώσιν περὶ ἀντικειμενικότητος τῆς κρίσεως. Ἡ ψυχικὴ αὕτη κατάστασις τῆς βεβαιότητος μᾶς πληροφορεῖ περὶ τῆς ἐπαφῆς καὶ ἔξαρτήσεως ἀπὸ ἐν δέον, μίαν ἀξίαν ἀνεξαρτή-

(¹) R i c k e r t H., Der Gegenstand der Erkenntnis, 6. Aufl. Tübingen 1927 S. 197.

τως ἡμῶν ὑπάρχουσαν. Ἡ ἐπιφύλαξ μας αὖτη μὲ τὸ δέον ἢ τὴν ἀξίαν γεννᾷ εἰς ἡμᾶς μίαν ἀναγκαιότητα ἀποφάνσεως⁽¹⁾.

Κατὰ τῆς προφανείας ὡς κριτηρίου τῆς ἀληθείας ἀντεῖπον τὰ ἔξης: Αὐτὸς δὲ Descartes, δὲ εἰσιγνητής του, δὲν ἡκολούθησε συνεπῶς τὰς ἀρχὰς τὰς διοίας Σθεού. Ἀληθῶς ἐλέχθη περὶ αὐτοῦ ὅτι, ἀφ' οὗ ἥρχισε νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ πάντων εἰς τὸ τέλος κατήριησε νὰ τὰ πιστεύῃ ὅλα. Επειτα φάσ ἐγγύησιν τῆς ἀκριβείας τοῦ κριτηρίου τῆς προφανείας ἐπικαλεῖται τὴν εὐλικρίνειαν καὶ φιλαλήθειαν τοῦ Θεοῦ, δὲ ποῖος δὲν δύναται νὰ μᾶς ἀπατῇ κατὰ τὴν ἐν ἡμῖν γένεσιν τῆς βεβαιότητος. Οὔτως δικιαζούμενος κινεῖται ἐντὸς κύκλου διότι ἡ ὑπαρξίας ἐκείνου, τὸ δόποιον ἐγγυᾶται εἰς αὐτὸν τὴν βεβαιότητα τῆς προφανείας, δὲ Θεός, βεβαιοῦται πάλιν διὰ τῆς ἴδεας τῆς προφανείας. Προσέτι μία ἐντύπωσις, καὶ τῶν αἰσθήσεων ἀκόμη, εἶναι δυνατὸν νὰ εἴναι σαρῆς καὶ προφανῆς ἐν ἡμῖν καὶ δικιαζούμενης εἰς τὴν πραγματικότητα νὰ εἴναι ψευδῆς. Παράδειγμα εἴναι ἡ τεθλασμένη φάσις εἰς τὸ ὄδωρο, αἱ διάφοροι ἀλλοι ὀπτικαὶ ἀπάται καὶ ἡ φαινομένη κίνησις τοῦ ἡλίου περὶ τὴν γῆν. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς θεωρίας περὶ προφανείας ὑποκρύπτεται ἐπίσης ἐν regressus ad infinitum. Τὴν ὑπερβολὴν τῆς προφανείας ὡς κριτηρίου πόθεν τὴν γνωρίζω; Ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ ἀντίληψίς μου αὖτη εἶναι προφανής. Τότε δικιαζούμενος πρέπει νὰ ἔχετάσω πάλιν, τὶ μὲ βεβαιοῖ διὰ τοῦτο; Μία προφανεία τρίτης βαθμίδος καὶ οὕτω καθ' ἔξης ἐπ' ἵπειρον.

Ἡ ὑπαρξίας ἐνὸς ἴδιαιτέρου βιώματος προφανείας μὴ δυναμένου νὰ ἀναχθῇ εἰς ἄλλο τι καὶ τὸ δόποιον νὰ ἀποτελῇ ἀλάνθαστον κριτήριον τῆς ἀληθείας διαιφεύδεται ἀπὸ τὰ πραγματικὰ γεγονότα. Φυσικαὶ ἀλήθειαι, ἥθικαι ἀρχαί, φιλοσοφικαὶ θεωρίαι κηρουχθεῖσαι ἀπὸ τοὺς εἰσηγητάς των μὲ ἀπόλυτον βεβαιότητα ἀπεδείχθησαν ἐκ τῶν ὑστέρων ψευδεῖς, καίτοι τὸ βίωμα τῆς προφανείας παρ' ἐκείνοις ἦτο ζωηρὸν καὶ ἀδιάσειστον. Τὸ ἀντιτεινόμενον εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην, δτι δῆθεν δὲν είχε βιωθῆ ἢ δρυθῆ καὶ γνησία προφάνεια, ἀλλ' δτι ἐπρόκειτο μᾶλλον διὰ βεβαιότητα ἀνευ προφανείας, δὲν δύναται νὰ σταθῇ, καθὼς παρατηρεῖ ὁ Schlick. Εἰς τοιοῦτος ἰσχυρισμός, λέγει, περιπλέκεται εἰς ἀντιφάσεις. Δύο τινὰ εἴναι δυνατά. Ἡ βιοῦται ἡ γνησία προφανεία ὡς διάφορος ἀπὸ τὴν μὴ γνησίαν, ὅπότε δὲν ἐναλλάσσονται αὗται μεταξύ των (οὕτως δικιαζούμενος θὰ διεψεύδετο τὸ γεγονός πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ δόποιον εἶχεν ἐφευρεθῆ ὀλόκληρος ἡ θεωρία), ἢ δὲν ὑπάρχει καμιαία

(1) Ibid. S. 241, 290.

άμεσος διαφορά μεταξύ τῶν δύο βιωμάτων. Τότε δημιουρίζεται, ότι μόνον δι' ἔμμέσουν ὅδοι, δηλαδὴ διὰ τῆς ἐπιγενοῦς ἐφεύνης εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποφασισθῇ, εἴλοτε ὑπάρχῃ βεβαιότης μὲ προφάνειαν ἢ βεβαιότης χωρὶς προφάνειαν. Διὸ αὐτοῦ δημιουργεῖται, ότι τὸ γνήσιον κριτήριον τῆς ἀληθείας δὲν πρέπει νὰ ζητήται εἰς τὸ βίωμα τῆς προφανείας, ἀλλ' ότι εἶναι ἀλλα τὰ μόνα ἀποφασιστικὰ κριτήρια. Ἐκεῖνα δηλαδὴ τὰ διοῖα θὰ ἔρωτηθοῦν κατὰ τὴν μεταγενεστέραν αὐτὴν ἔρευναν. Ταῦτα δὲν δύνανται νὰ εἶναι βιώματα προφανείας, διότι εἶναι σαφές, ότι ἀλλως θὰ εὑρισκόμεθα περιπλεγμένοι εἰς κύκλον. Οὕτως δημιουργεῖται τὸ προφανεῖας ὡς ἐσχάτου κριτηρίου αἴρεται. Καὶ αἱ δύο δηλαδὴ διαζεύξεις ἄγουν εἰς ἀντίφασιν μὲ τὰς προϋποθέσεις τῆς θεωρίας. Οὕτω συνάγεται, ότι ἡ ἐννοιολογικὴ διάκρισις μεταξύ προφανοῦς καὶ μὴ προφανοῦ βεβαιότητος ἥτο μία τεχνητὴ κατασκευή, διατυπωθεῖσα, ἵνα διατηρηθῇ ὁ ἰσχυρισμός, ότι ἐκάστη ἀλήθεια φανερώνεται εἰς ἴμας μὲ ἐν ἀλάνθιστον ἴδιαζον βίωμα προφανείας⁽¹⁾.

Ἐπὶ τῆς θεωρίας τοῦ Rickert ἔχομεν νὰ διατυπώσωμεν ἀντιρρήσεις ὡς πρὸς τὸ πρῶτον της μέρος, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ καθ' ἑαυτὸν ὑπάρχον δέον. Τοῦτο εἶναι μία ὑποστασίωσις (Hypostasierung) καὶ προβολὴ εἰς τὸ ἰδεατὸν τῶν ἐν ταῖς συγκεκριμέναις ψυχαῖς συναττωμένων νοημάτων τῶν κρίσεων. Δὲν στηρίζεται ὁ ἰσχυρισμός του, ότι, ἀφοῦ τὸ δέον (gelten) τοῦτο ἀναγνωρίζεται ὑπεράνω τοῦ χρόνου ἀπὸ πολλὰ ὑποκείμενα, δὲν εἶναι μόνον κάτι τὸ ψυχικόν. Καὶ εἰς τὰ ζωῆκα εἴδη ἔχομεν τρόπους τοῦ πράττειν ἀκολουθουμένους ἀπὸ ὅλα τὰ ἀτομα τοῦ εἶδους ὑπεράνω τοῦ χρόνου. Τοῦτο δημιουργεῖται, ότι ὑπάρχουν ὑπερβατικῶς τὰ κοινὰ αὐτὰ στοιχεῖα. Ἐπειτα ὁ Rickert δὲν μᾶς λέγει πόθεν καὶ πῶς θὰ συλλάβῃ ἡ ἐπὶ μέρους συνείδησις τὸ θεωρητικὸν καὶ ἄχρονον δέον ἢ τὴν ἀξίαν, τὴν δρούσιν πρέπει νὰ ἀναγνωρίσῃ εἰς ἐκάστην γνῶσιν ἢ κρίσις διὰ νὰ εἶναι ἀληθής.

Ως πρὸς τὴν ὑπαρχεῖν δημιουργικῆς βεβαιότητος ὡς κριτηρίου τῆς ἀληθείας ἀποδίδομεν δίκαιον εἰς τὸν Rickert. Ἡ γνῶσις μᾶς ἔχει συναισθηματικὰς προϋποθέσεις κατὰ τὴν γένεσίν της, συναισθηματικὸν ὑπόστρωμα κατὰ τὴν πορείαν της καὶ συναισθητικὴν ἐπισφράγισιν κατὰ τὴν τελείωσίν της. Πηγὴ ἔξης γεννᾶται ἡ γνῶσις εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον, ἡ περιέργεια, ἡ ἀπορία. Κατὰ τὴν προσπάθειαν πρὸς γνῶσιν ἔχω ἐν ἴδιαζον συναισθημα, ὅτι μία

(1) Schlick M., op. cit. S. 137.

ιδέα, ἐν νόημι εἶναι σπουδαῖον, ἔχει σημασίαν, οὐ εἶναι ἀσήμαντον. Ἐπίσης ὅτι κάτι εἶναι πιθανὸν οὐ μπίθανον, ὅτι εἶναι νέον, οὐ διὰ εἶναι ἀπὸ μικροῦ γνωστόν, ὅτι εἶναι εὔκολος οὐ δύσκολος η κατανόησίς του, ὅτι πλησιάζω πρὸς τὸ δρόμον, ὅτι κάτι εἶναι παραλογισμός. Κατὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς γνώσεως ἔχω τὸ συναίσθημα τῆς ἀνευρέσεως τοῦ ὁροῦ, τοῦ νοητικοῦ ἔξαναγκασμοῦ, τῆς βεβαιότητος περὶ τῆς δρούστητος τῆς ἰδέας. **Η βεβαιότης αὕτη εἶναι μία ἴδιαιτέρα κατάστασις τῆς συνειδήσεως.** Εἶναι μία ἀμεσος συνείδησις περὶ ἀληθείας καὶ περὶ ἀξίας. Εἶναι τὸ συναίσθημα τῆς ἀληθείας.

Ο δρός συναίσθημα δὲν πρέπει νὰ μᾶς τρομάζῃ. Τὰ νοητικὰ καὶ μειοκογικὰ συναίσθηματα εἶναι ὅλως διάφορα ἀπὸ τὰς στιγμαίας διεγέρσεις καὶ συγκινήσεις. Ἐχουν διάφορον βάθος, ἀλλὰ καὶ ὑφὴν ἀπὸ τὴν ἀπλῆν χαρὰν οὐ λύπην. Δὲν εἶναι κάτι ἀσταθές, παροδικὸν καὶ ἐπιπόλαιον, ὡς κοινῶς νομίζεται, ἀλλὰ κάτι βαθύτερον. Τὸ πρῶτον ἰσχύει μόνον διὰ τὰς συγκινήσεις. Ως δικαστές κατεδείξαμεν τοῖς ἄλλο ἔργον ἡμῶν (¹) ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ συγκινήσεως καὶ πνευματικῶν συναίσθημάτων.

Ο Faguet εἶχε παρατηρήσει, ὅτι ἀληθὴς εἶναι μία ἰδέα, οὐ δόποια μᾶς παρουσιάζεται μὲ τοιαύτην προφάνειαν, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν οὐ νὰ ἀμιρισθῆταις ψυχήσωμεν τὴν προφάνειαν της ταύτην χωρὶς νὰ αἰσθανθῶμεν, ὅτι διαποράττομεν μίαν διανοητικὴν αὐτοκτονίαν, ὅτι ἀρνούμεθα τὸν ἔαυτόν μας καὶ ὅτι καταργοῦμεν τὸν ἔαυτόν μας (²).

Ἐν συμπεράσματι προκειμένου περὶ τῆς ἀληθείας γνώσεως πραγμάτων καὶ ἔννοιῶν τὰ βιώματα διὰ τῶν δποίων διαπιστοῦται οὐ ἀληθεία δὲν δύνανται νὰ συναρτῶνται ἀπλῶς μὲ μίαν προφανῆ κρίσιν, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔξετάζωνται ἐν συναφείᾳ καὶ συγκρίσει πρὸς ὅλας τὰς ἄλλας κρίσεις, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν αὐτὴν σχέσιν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτη χωροῦν διορθώσεις τῆς ἀρχικῆς προφανείας τόσον περισσότερα, ὅσον αὐξάνει δικύλος τῶν σχετικῶν κρίσεων μὲ τὰς δποίας ἔργεται εἰς ἐπαφὴν καὶ σύγκρισιν οὐ ἀπαξ ἐμφανισθεῖσα ὡς προφανής. Τὸ συναίσθημα βεβαιότητος πρέπει νὰ εὑρίσκεται ὑπὸ λογικὴν ἐπαγρύπνησιν. Ο ἀληθολέλεγχος τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας καινορίζει ἀμφότερα. Τοῦτο εἶναι δυνατόν, διότι εἰς τὸ ἔνιατον Ἐγὼ συνυπάρχουν

(¹) Σπετσιέρη Κ., *Η ψυχοσύνθεσις τοῦ ἀνθρώπου*, σ. 31.

(²) Faguet E., *Les dix commandements. De la vérité*, 4e éd. Paris s. d., p. 70.

καὶ ἄλληλοεισδύουν τὰ διάφορα εἶδη γνώσεως. Δὲν εἶναι χωρισμένα, δπως ήμεῖς τὰ ἐκθέτομεν διὰ λόγους εὐκολίας κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ γνωστικοῦ φαινομένου.

Μία κρίσις εἶναι βεβαία, ὅταν ἔχομεν συνείδησιν περὶ τῆς ἀληθείας της. Καὶ ἔχομεν ταύτην, διότι ἐσωτερικῶς δυνάμεινα νὰ πεισθῶμεν, ὅτι εἶναι ἀδύνατος μίας ἄλλης κρίσις. Συγχρ. αἰσθανόμεινα, ὅτι ἀδυνατοῦμεν νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν συγχ. τάθεσίν μας εἰς νοητικάς τινας συνδέσεις. ⁷ Άλλοτε πάλιν ἔχομεν προτάσεις, τῶν ὅποιων οἱ ὅδοι τιθέμενοι πρὸ τῆς συνειδήσεώς μας δὲν δύνανται δι' οὐδεμιᾶς ψυχικῆς προσπαθείας νὰ θεωρηθοῦν, ὅτι συνδέονται μεταξύ των. Κατὰ τὴν νόησίν των ἔχομεν τὸ συναίσθημα, ὅτι τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ κατργορούμενον παρουσιάζουν μίαν ἀνυπέρβλητον ἀντίστασιν εἰς τὴν σύνδεσίν των. Ἡ ἀδυναμία εἰς τὴν δποίαν εὑρισκόμεθα νὰ τροποποιήσωμεν μερικὰς διαινοητικὰς συνθέσεις, ἐὰν θέλωμεν νὰ κάμωμεν χρῆσιν τῆς νοήσεώς μας συμιρώνως πρὸ τοὺς βασικούς της νόμους, ἀποτελεῖ τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας. Εἶναι ἀδύνατον εἰς τὸν ἕαυτόν μας, ὅσον καὶ ἀν προσπαθήσῃ, νὰ μὴ δεχθῇ, ὅτι δύο καὶ δύο κάμνουν τέσσαρα. ⁸ Επίσης εὑρισκόμεθα πρὸ πραγματικῆς ἀδυναμίας ἔχοντες ἐνώπιόν μας κίτρινα ρόδα νὰ θέλωμεν νὰ σκεφθῶμεν, ὅτι δλα τὰ οάδα εἶναι ἔρωμδά.

Ἡ βεβαιότης καθὼς καὶ ἡ ἀμφιβολία δύνανται νὰ διατρέξουν σεριάλν συνασθηματικῶν βαθμίδων. Εἰς τὸ ἐν ἀκρον εἶναι ἡ βεβαιότης, ἡ δποία μᾶς καταλαμβάνει, ὅταν ἀφομοιώνωμεν δι' ἀποδείξεως τὴν ἀληθείαν μιᾶς φυσικῆς ἀρχῆς, ἡ ὀντολογικὴ βεβαιότης. Εἰς τὸ ἄλλο ἀκρον εἶναι ἡ βεβαιότης, ἡ δποία ὑπάρχει εἰς τὴν συνείδησίν μας διὰ τὴν ἡθικότητα μιᾶς πράξεως ἢ διὰ τὴν ὠραιότητα ἐνὸς ἔργου τέχνης. Εἶναι ἡ ἀξιολογικὴ βεβαιότης, τῆς δποίας τὸ περιεχόμενον ἀπαιτεῖ ίδιαζουσαν διασύρησιν.

5. ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ

Μία ἡθικὴ ἀρχή, εἴς τρόπος τοῦ πράττειν, ἡ ἐκτίμησις τῶν ἐνεργειῶν ἐνὸς ἀτόμου, ἡ σημασία ἐνὸς γεγονότος, δ ὅλος σκοπὸς τῆς ζωῆς δὲν ἐλέγχονται ὡς πρὸς τὴν ἀληθείαν των ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀρχῆς. ⁹ Τῆς ἀντιφάσεως ἢ τῆς ἐπαληθεύσεως ἢ τῆς ἀποδείξεως, ἀλλ' ἔχουν ἴδια κοινήρια. ¹⁰ Ήδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος κηρύσσεται ἢ αἰδώς ὡς ἀδύναμις

διαχρίσεως τοῦ καλοῦ ὑπὸ τὸ κακόν. Παρ' Ὁμήρῳ καὶ μόνη ἡ ἐπί-
κλησις τοῦ ὄντος τῆς εἶναι ἡ ἀπόδειξις κατὰ τῆς δριθότητος μιᾶς
προέξεως⁽¹⁾.

Ο Πλάτων εἰς τὸν Φίληβον ἐμφανίζει τὸν Σωκράτην νὰ καθορί-
ζῃ μίαν ἰεραρχίαν μεταξὺ τῶν σκοπῶν τῆς ζωῆς καὶ νὰ διαχρίνῃ τὰ
εῖδη τῶν βίων.² Εκεῖ ἀναγνωρίζεται, ὅτι ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ εὐχαρίστησις
εἶναι κατωτέρα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς συνέσεως καὶ ὁ ἡδονικὸς βίος
τοῦ θεωρητικοῦ βίου⁽²⁾. Ἐτι μάρτυρες τοὺς βίους δὲ οἱ Λ-
οιστοτέλης. Οὗτος διακρίνει τὸν βίον θεωρητικὸν τὸν ἐπιδιώκοντα τὴν
γνῶσιν τοῦ κόσμου, τὸν βίον πολιτικὸν τὸν ἐπιζητοῦντα τὴν τιμήν, τὸν
βίον ψηματιστικὸν τὸν θηρεύοντα τὸν πλοῦτον καὶ τὸν βίον ἀπολαυ-
στικὸν τὸν ἀποβλέποντα εἰς τὰς ἡδονάς⁽³⁾. Παρ' αὐτῷ ἔχομεν καὶ μίαν
ἄλλην διάκρισιν, τῶν ἀγαθῶν τὰ δρῶα εἶναι αὐτοσκοποὶ καὶ τῶν ἀγα-
θῶν τὰ δρῶα εἶναι μέσα ἡ δεύτεροι σκοποί⁽⁴⁾.

Διὸ τὰς ἡθικὰς ἀρετὰς ὡς κριτήριον τοῦ δρῦμοῦ προτείνει ὁ Λ-
οιστοτέλης τὴν μεσότητα. Ἄλλὰ ποὺ ἔγκειται ἡ μεσότης ἀφίνει εἰς τὸ
δρῶν πρόσωπον νὰ δρίσῃ ἔκαστοτε. Τὸ δριόν μεταξὺ ὑπερβολῆς καὶ
ἐλλείψεως εἶναι «ῶς ἂν ὁ τρόπος δρίσειε». Ἡ τοιαύτη ὑπόδειξις
περὶ τοῦ ἀξιολογικοῦ κριτηρίου ὡς ἐσωτερικοῦ ἀνεγνωρίσθη κατὰ τοὺς
νεωτέρους χρόνους ὡς ὀφθῆ. Περὶ τῆς ἀληθείας τῶν ἀξιῶν ἔχομεν ἐσω-
τερικὴν πληροφορίαν, πέρα πάσης ἀποδείξεως ἡ ἐπαληθεύσεως.

Ἡγέρθη βεβαίος ἀμφισβίτησις κατὰ πόσον τοῦτο εἶναι ἀσφα-
λὲς καὶ ἀξιόπιστον, ἀφοῦ τὰ ἡθη ποικίλλουν κατὰ λαοὺς καὶ ἐποχάς.
Αἱ ἴστορικαι ὅμως καὶ ἐθνογραφικαι ἔρευναι κατέδειξαν, ὅτι ἔχομεν
πανυποθυμίους συνεχεῖς ἀξίας. Αἱ ἐπιταγαὶ «μὴ φρονεύῃς», «βοήθει
τὸν πάσχοντα πλησίον σου», «κυβέρνα τὰ πάθη σου», «ὅσα θέλεις νὰ
σοῦ κάμουν οἱ ἄλλοι κάμε καὶ σὺ πρὸς αὐτούς» εἶναι ἐντολαὶ τῶν δ-

(1) Ἰλιάδος Ε 787, Χ 105.

(2) Πλάτωνος Φίληβος 19 C—D, 66 A—C.

(3) Λοιστοτέλος Ἡθικὰ Εὐδήμια Α 1215 β 6—14, Α 1216 α 11. Ἡθικὰ Νικομάχεια Α 1095 β 14, Α.

(4) «Ἄλλ' ἔτι καὶ ἄλλην ἔχει τὸ ἀγαθὸν διαιύεσιν οἷόν ἔστι τῶν ἀγαθῶν
τὰ μὲν πάντῃ καὶ πάντως αἰρετά, τὰ δὲ οὐ. Οἷον ἡ μὲν δικαιοσύνη καὶ αἱ ἄλ-
λαι ὀρεταὶ καὶ πάντῃ καὶ πάντως αἰρεταί, ίσχὺς δὲ καὶ πλοῦτος καὶ δύναμις
καὶ τὰ τοιαῦτα οὔτε πάντῃ οὔτε πάντως. Ἐτι καὶ ἄλλως τῶν γάρ ἀγαθῶν τὰ
μὲν ἔστι τέλη τὰ δὲ οὐ τέλη, οἷον ἡ μὲν ὑγίεια τέλος, τὰ δὲ τῆς ὑγιείας ἔνε-
κεν οὐ τέλη». Λοιστοτέλος Ἡθικὰ Μεγάλα Α 1184α.

ποίων ή ἀλήθεια δὲν ἀναγνωρίζεται μόνον δι' ἓνα τόπον ή μίαν ἐποχήν, ἀλλὰ παντοῦ καὶ πάντοτε, ἐκφράζουσαι αἰωνίας ἀληθείας, ιρανερωτούσας τὸν προσδισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὸν αὐτοσεβασμόν της. Ὁ δεκάλογος τοῦ Μωϋσέως, αἱ Πλατωνικαὶ ἀρεταί, η Ἀριστοτελικὴ καὶ Στωϊκὴ ἡθική, ἢ ἐπὶ τοῦ Ὅρους Ὄμιλα ενδρίσκουν ἀναγνώρισιν εἰς πᾶσαν ποινινήν.

Ο κίνδυνος τοῦ ὑποκειμενισμοῦ ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ προσώπου στηρίξεως τοῦ χρόνου τῶν ὕξιῶν ἥγαγεν εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ δρισθῇ τοῦτο μὲ κάτι μάκτικειμενικώτερον. Ὁ Kant καθώρισεν δις ἀντικειμενικὸν κριτήριον συμπληροῦν τὴν ἀπύφανσιν τοῦ προσώπου τὴν δυνατότητα ἀνυψώσεως πάσης πράξεως τοῦ τελευταίου εἰς καθολικὸν νόμον. Τοῦτο ἔπραξεν ἀριθμώμενος ἀπὸ τὴν δοντολογικήν του προϋπόθεσιν περὶ ὄλης καὶ μορφῆς, τὴν ὅποιαν ἐπεξέτεινε καὶ εἰς τὰ ἡθικὰ ζητήματα. Παρεῖθεν ὅμως ἐν προκειμένῳ ὁ Kant, ὅτι ἐκάστη περίπτωσις τοῦ πράττειν δὲν προσφέρει μόνον οὐδέτερον ὄλικόν, τὸ δοπίον νὰ μορφοποιῆται διὰ τῆς δις ἄνω ἡθικῆς ἀρχῆς, ἀλλ' ἔχει καὶ μίαν μοναδικότητα, τὴν ὅποιαν τὸ πρόσωπον θὰ ἐκτιμήσῃ ἐκάστοτε, ἀποβιτῶν νόμος ἑαυτοῦ κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Δημοκρίτου, ἀσχέτως πρὸς ἔξωτερα καὶ κριτήρια⁽¹⁾.

Οἱ δικαδοὶ τοῦ Θετικισμοῦ καὶ Πραγματισμοῦ προχωροῦντες ἔτι προαιτέονται, ἵνα ἀποκλείσουν πᾶν στοιχεῖον ὑποκειμενισμοῦ, προτείνουν δις κριτήριον τῆς ἀληθείας πάσης ἴδεας καὶ ἀξίας τὰ ἀποτελέσματα ποὺ θὰ ἔχῃ αὕτη διὰ τὴν ζωὴν. Ἡδη ὁ Nietzsche εἶχε κηρύξει, ὅτι η σημασία μᾶς ἴδεας διὰ τὴν ζωὴν ἀποφασίζει περὶ τῆς ἀληθείας της. Ὁ James κατόπιν ἐτόνισεν, ὅτι ἀληθεῖς εἶναι αἱ κρίσεις ποὺ μᾶς δδηγοῦν εἰς ὀφελίμους πράξεις καὶ μᾶς γεννοῦν ἴκανοποίησιν⁽²⁾. Ἐκάστη γνῶσις εἶναι ἀπλῆ δικαιολόγησις τῶν βιώσεών μας ἀντιστοίχως πρὸς τοὺς ἐναλλασσομένους σκοπούς μας. Ἀντὶ νὰ ἐρωτῶμεν, λέγει, πόθεν παρήχθη μία ἴδεα, η ποῖαι εἶναι αἱ προκείμεναι της δι Πραγματισμὸς ἔξετάζει τὰ ἀποτελέσματά της. Δὲν βλέπει πρὸς τὰ διπίσω, πρὸς τὰς πρώτας ἀρχάς, κατηγορίας ή ἀναγκαιότητας, ὅπως ἐπραττον οἱ Σχολαστικοὶ φιλόσοφοι καὶ ὁ Darwin, οἵτινες χάνονται εἰς τὰ σύννεφα τῆς ἀβεβαιότητος, ἀλλὰ πρὸς τὰ ἐμπρός, πρὸς τὰ ἔσχατα πράγματα, τοὺς

(1) «Ἐθυτὸν μάλιστα αἰδεῖσθαι καὶ τοῦτον νόμον τῇ ψυχῇ καθεστάναι». Δημοκρίτος ἀποσπ. 264.

(2) James W., Le Pragmatisme p. 246.

καιρούς, τὰς συνεπείας μᾶς ίδέας. Αἱ ίδέαι θὰ εἰναι ἀληθεῖς, ἐὰν αἱ ἔξ αὐτῶν ἀπορρέουσαι ἵκανοποιήσεις συνάδουν πρὸς τὰς ἄλλας ἵκανοποιήσεις ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ ζωὴ. Ἡ θρησκεία π.χ. εἶναι ἀληθής, διότι δύναται νὰ μᾶς ἀνακανίζῃ, νὰ μᾶς παρέχῃ ἐσωτερικὴν γαλήνην, ἥ-θικὴν ἰσορροπίαν καὶ παρηγορίαν κατὰ τὰς θλίψεις. Ἐὰν διαπιστωθῇ, λέγει ὁ James, διτὶ αἱ θεολογικαὶ συλλήψεις ἔχονται ἀξίαν τινὰ διὰ τὸν συγκεκριμένον Βίον, θὰ εἶναι αὗται ἀληθεῖς διὰ τὸν Πραγματισμόν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι εἶναι καλαὶ αὗται ἐν τῷ μέτρῳ τούτῳ (¹).

Ο ὄρος ἀποτελέσματα εἰς τὸν Πραγματιστὸν λαμβάνει πολλὰς ἀ-ποχρώσεις. Τινὲς ἐννοοῦν τὴν «πρακτικὴν γονιμότητα». Ο James το-νίζει, διτὶ θὰ ὀνομάσωμεν ἀγαθὸν ἐκεῖνο τὸ ὅποιον εἶναι πρωτοισμέ-νον νὰ θριαμβεύσῃ, ἢ νὰ ἐπιζήσῃ (²). Ἀλλοι ὡς ἀποτελέσματα θεω-ροῦν τὴν «λογικὴν γονιμότητα» μᾶς ίδέας, ἐὰν δηλαδὴ ἀποτελῇ βάσιν διὰ νέας διαφριβώσεις. Ἡ ἐνότης τῆς κοσμικῆς μας εἰκόνος, ἢ ἐπιτυ-χία πρὸς παραγωγὴν νέων θεωριῶν καὶ συστημάτων, ἢ ποσοτικὴ παρά-στασις γεγονότων εἶναι τὰ γνωρίσματα τῆς λογικῆς γονιμότητος. Οὐ-τως δι Poincaré ἔδιδαξεν, διτὶ κριτήριον τῆς ἀληθείας μᾶς ίδέας εἶναι τὸ εὔχρηστον (la commodité) ταύτης. Καμιά ίδέα καὶ κανὲν ἀξίωμα δὲν εἶναι ἀδιάσειστα. Ἄληθεῖς εἶναι δι' ἡμᾶς αἱ προτάσεις αἱ ἀναγνωριζό-μεναι κατὰ συνθήκην (par convention), αἱ διοῖαι ὅμως εἶναι εὔχρη-στοι (commodes) (³). Ἡ Εὐκλείδειος Γεωμετρία π.χ. δὲν εἶναι διλιγότε-ρον ἀληθής ἢ ψευδής ἀπὸ τὰς ἄλλας, ἀλλὰ περισσότερον εὔχρηστος διὰ τὰς ίδιότητας τῶν στερεῶν. Ἐν ἐπιστημονικὸν γεγονὸς εἶναι αὐτὸ τὸ ἀκατέργαστον γεγονὸς μεταφρασμένον εἰς μίαν εὔχρηστον γλῶσσαν (⁴). Ἡ ζωὴ μօρφοποιεῖ ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν τῆς τὴν ἐκάστοτε ἀντίλη-ψιν περὶ ἀληθείας. Δὲν εἶναι δυνατόν, λέγουν, νὰ ὑπάρξῃ τελειωτικὴ ἀ-ληθεία, τόσον εἰς τὸ πεδίον τῆς ἥθικῆς, δισον καὶ τῆς φυσικῆς, ἐφ' ὅ-σον δι τελευταῖος ἀνθρωπος δὲν ἔξαντλήσῃ τὴν διαδυομήν τῶν ἔμπει-ριῶν του καὶ δὲν εἴπῃ τὴν τελευταίαν τού λέξιν (⁵).

Ἡ θεωρία αὕτη περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων ὡς κριτηρίου τοῦ ὅρ-θιοῦ εἶναι λίαν ἀσταθής. Ἡ ἀληθεία μᾶς προτάσεως δὲν συμπίπτει μὲ τὴν λογικὴν τῆς γονιμότητα. Ἐπίσης δὲν ἔξαρτάται ἀπὸ τὰς δυνατό-

(¹) ibid. p. 80.

(²) James W., *La volonté de croire*, trad. Moulin, Paris 1920 p. 118.

(³) Poincaré H., *La valeur de la science*, Paris 1917 p. 57.

(⁴) ibid. p. 231.

(⁵) James W., *La volonté de croire*, p. 200.

τητας πρακτικής έφαρμογῆς ἐπὶ σκοπῷ μεταβολῆς τοῦ κόσμου. Εἶναι λογικὸν ἀξίωμα, ὅτι μὲ τὴν θέσιν τῶν ἀποτελεσμάτων δὲν συντίθεται καὶ ἡ αἰτία. ³ Ακόμη περισσότερον εἶναι λογικῶς ἐσφαλμένον νὰ θέτῃ τις τὴν ἀληθείαν μιᾶς σκέψεως ως ἵσην μὲ τὴν πρακτικήν της γονιμότητα. Εἶναι γνωστόν, ὅτι ὅλως διάφοροι θεωρητικαὶ προύποθέσεις δύνανται νὰ ὀδηγήσουν εἰς τοὺς αὐτοὺς τρόπους συμπεριφορᾶς καὶ τάναπαλιν. ⁴ Η ἴστορία μᾶς διδάσκει, ὅτι πολλάκις πλάναι, ἀπάται καὶ ψευδαισθήσεις ἀπεδείχθησαν «λογικῶς γονιμώτεραι» ἀπὸ πολλὰς ἀπλᾶς καὶ προφανεῖς ἀληθείαις. Τὰ ἀποτελέσματα, τὸ συμφέρον καὶ ἡ ὠφέλεια ως κριτήρια τῆς ἀληθείας δὲν δύνανται νὰ μᾶς ἰκανοποιήσουν. Δὲν κανονίζομεν ἀναλόγως τοῦ συμφέροντός μας, ἐὰν θὰ εἴμεθα πιστοὶ ἢ ἀπιστοὶ, ὅλισται ἢ πνευματισταί, ἢ θικοὶ ἢ ἀνήθικοι. Πολλάκις ἀκολουθοῦμεν μίαν ἴδεολογίαν ἀπὸ ἐσωτερικὴν ἀνάγκην, καίτοι βλέπομεν, ὅτι ἐὰν ἡκολουθοῦμεν τὴν ἀντίθετον θὰ εἴχομεν μεγαλυτέραν ὠφέλειαν. Εἰς τὴν γένεσιν τοῦ ἀποτελέσματος συνεργοῦν συχνὰ πλεῖστοι ὅσοι ἀστάθμητοι παράγοντες, τυχαῖοι, μὴ ὑποκειμενικοί. Οὗτοι δύνανται νὰ παραγάγουν ἀνώτερα ἀποτελέσματα ἀπὸ κατωτέρας ἴδεας καὶ τάναπαλιν. ⁵ Η παγκόσμιος ἴστορία μᾶς παρέχει πλεῖστα παραδείγματα. ⁶ Άλλοτε πάλιν μία ἴδεα δύναται νὰ ἔχῃ κατὰ σύμπτωσιν ὠφελίμους συνεπεῖας. Δὲν ἔπειται ὅμως ἐκ τούτου, ὅτι εἶναι ἀληθής.

Κίνητρον πρὸς ἔρευναν τῆς ἀληθείας δὲν εἶναι ἡ ὠφέλεια ἢ τὸ συμφέρον. Αἱ ἐπιστημονικαὶ προσπάθειαι ἔρευνητῶν, οἵτινες ἐθύσιασαν καὶ τὴν ζωὴν των χάρων τῆς ἀληθείας, δὲν ἔγιναν χάρων συμφέροντος, ἀλλ' ἀπὸ μίαν ἀμεσον ἐσωτερικὴν παρόρμησιν ζητήσεως τῆς γνώσεως καὶ ἀληθείας. Τὰ πρακτικὰ ἀποτελέσματα πολλάκις ἐμφανίζονται μετὰ γενεὺς δλας. ⁷ Ο πατριάρχης τοῦ ὠφελιμισμοῦ Bentham, ἔχθρὸς παντὸς συναισθηματισμοῦ, ἔζητει ὅπως οἱ ἡθικοὶ κανόνες ἀποδεικνύωνται. ⁸ Ως μέτρον ἀποδείξεως ἐθεώρει τὴν χοησιμότητα. Μία πρᾶξις, ἔλεγεν, εἶναι καλὴ ἀναλόγως πρὸς τὰ ἀποτελέσματά της, ἐὰν εἶναι καλά, κακὴ δέ, ἐὰν προκαλῇ βλάβην. Ο ἴδιος δμως εἰς τὴν «Δεοντολογίαν» του δμολογεῖ, ὅτι, ὅταν μᾶς ἔρωτοῦν εἰς τὶ συνίσταται ἡ ἀρετὴ μιᾶς πρᾶξεως, ἡ μόνη ἀπάντησις ποὺ ἔχομεν νὰ δώσωμεν εἰς μίαν τόσον σπουδαίαν ἔρωτησιν εἶναι: «⁹Η πρᾶξις αὗτη εἶναι ἐνάρετος, διότι σκέπτομαι, ὅτι εἶναι ἐνάρετος. Η ἀρετὴ της συνίσταται, εἰς τὸ ὅτι ἔχει ὑπὲρ ἔαυτῆς τὴν καλήν μου γνώμην» (¹⁰).

(¹) Bentham J., Deontologie, éd. franç., t. I p. 169.